"ΚΕΦΕΛΗ,,

(ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ, ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΟΝΟΜΑΣΙΑΣ)

Εἰς τὸ βορειότατον ἄκρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεταξὺ τοῦ Ε΄ καὶ τοῦ ϛ΄ λόφου, ἐκτείνεται μικρὰ πεδιάς, ἥτις, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ παρὰ τὴν Πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως «Τσουκοὺρ-μποστάν», ὅπερ εἶναι ἀνοικτὴ βυζαντινὴ δεξαμενή, διαρρυθμισθεῖσα σήμερον εἰς στάδιον, καταλήγει, διὰ συνεχοῦς κατωφερείας, εἰς τὴν παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον συνοικίαν τοῦ Μπαλατᾶ.

Ἡ περιοχὴ αὕτη ἔφερε, κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, τὴν ὀνομασίαν «Πέτρα» (εἰκ. 1) καὶ ἦτο περιώνυμος διὰ τοὺς ναοὺς καὶ τὰς μονὰς αὐτῆς [1]. Τὸ ὄνομα προέρχεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τοῦ πεπλατυσμένου βράχου [2], ὅστις εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῆς περιοχῆς.

Μεταξὺ τῶν σωζομένων βυζαντινῶν μνημείων τῆς περιοχῆς ταύτης συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν αὐτοῦ ἐπωνυμίαν, Κ ε φ ε λ ῆ - μ ε σ δ ζ η δ ί, κτήριον [3], κείμενον οὐχὶ μακράν, καὶ πρὸς τὰ Νοτιοανατολικὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας, τοῦ σημερινοῦ Καχριὲ-Τζαμί.

Τὸ βυζαντινὸν τοῦτο μνημεῖον δὲν εἶναι τὸ μόνον, τοῦ ὁποίου ἀγνοεῖται ἡ ὀνομασία. Σειρὰ ὅλη τοιούτων κτηρίων τῆς πόλεως, μικρῶν σχετικῶς διαστάσεων [4], οὐδόλως ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν πηγῶν, διότι δὲν ἀποτελοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐτοτελῆ κτήρια, ἀλλὰ μέλη μεγαλυτέρων συγκροτημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα συγκεντροῦται κυρίως ἡ προσοχὴ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ τὰ ὁποῖα σήμερον ἔχουν ἐκλείψει παντελῶς. Ἀκριβῶς ὅμως διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὰ κτήρια ταῦτα παρουσιάζουν ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι εἶναι ὡς οἱ ἐπιζῶντες μάρτυρες τῶν ἐξαφανισθέντων συγκροτημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον.

Δυστυχῶς, ὡς καὶ ἐν προγενεστέρᾳ ἡμῶν ἐργασίᾳ ἀνεφέραμεν [5], οἱ μετὰ τῶν μνημείων τούτων ἀσχοληθέντες εἶναι ὀλίγοι, ἐξετάσαντες ταῦτα μᾶλλον προχείρως καὶ ἀρκεσθέντες εἰς βεβιασμένας, συντόμους περιγραφὰς καὶ ἐλλιπῆ σχέδια, μὴ διαφωτίζοντα ποσῶς τὰ περὶ τὰ κτήρια ταῦτα ἱκανὰ σκοτεινὰ σημεῖα.

Πρόδηλον ἑπομένως εἶναι, ὅτι ἐπιτακτικὴ προκύπτει ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἐπισταμένης

1 R. Janin, Constantinople byzantine, Paris 1950, 375. A. Mordtmann, Esquisse topographique de Constantinople, Lille 1892, 41, 75.

2 Ὁ βράχος καὶ σήμερον καλεῖται ὑπὸ τῶν Τούρκων «Κεσμὲ-καγιά», ἤτοι «Λαξευτὸς Βράχος». Βλέπε καί: R. Janin, ἔ. ἀ. σ. 375, A. Mordtmann, ἔ. ἀ. σ. 75.

3 «Συνοικιακὸν τέμενος τῶν ἐκ Κάφας καταγομένων».

4 Τὸ ἐδῶ ἐξετασθησόμενον εἶναι τὸ μεγαλύτερον ὅλων.

5 Αρ. Πασαδαιος, Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας, Ἀθῆναι 1965, σ. 1-2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

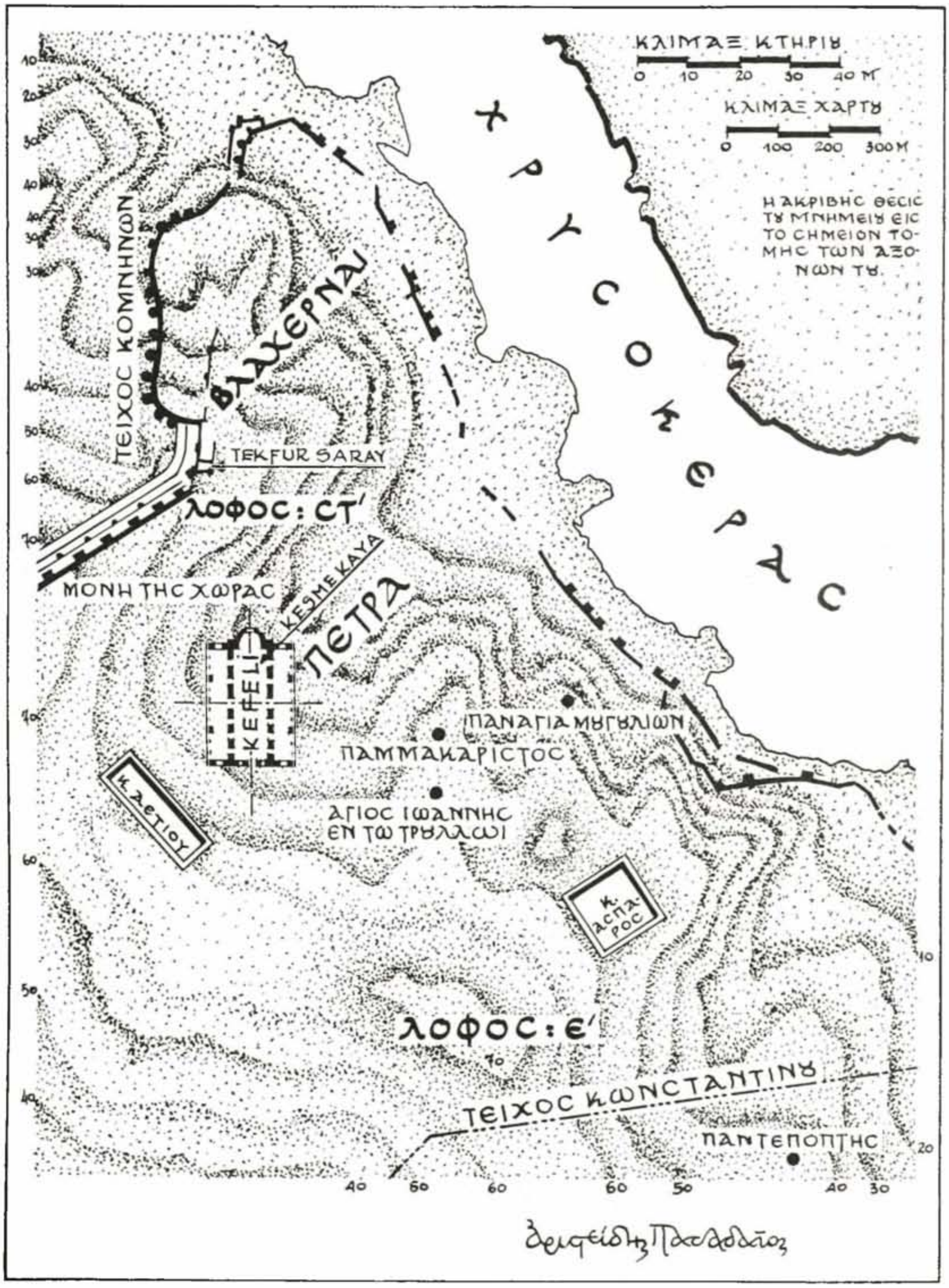

Εἰκ. 1. Χάρτης τοῦ βορείου ἄκρου τῆς βυζαντινῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τό: «Byzantion - Konstantinopel» Topographischer und archäologischer Plan. Gezeichnet von «MICN». Μ.: 1/10.000. Περιοχὴ Πέτρας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

μελέτης τῶν μνημείων τούτων, ἅτινα, ὡς μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν περιωνύμων γνωστῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς πόλεως, τῶν καὶ ἀπορροφούντων ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἁρμοδίων διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν, εἶναι φυσικὸν νὰ εἶναι παρημελημένα καὶ νὰ ὑφίστανται παντοίας ἀλλοιώσεις, κινδυνεύοντα νὰ χάσουν πολλὰ ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν [1], ἅτινα θὰ ἐβοήθουν σημαντικῶς εἰς τὴν ἔρευναν.

Τὴν ἀνάγκην ἀκριβῶς ταύτην προτίθεται νὰ καλύψῃ διὰ τὸ προμνημονευθέν, γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Κεφελῆ - μεσδζηδί», μνημεῖον ἡ ἀνὰ χεῖρας ἐργασία, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει ὅπως προέλθῃ, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν εἰς κατασκευαστικὴν καὶ μορφολογικὴν μελέτην αὐτοῦ, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ προσπαθήσῃ, διὰ ταύτης, νὰ δώσῃ τὰς προσηκούσας ἀπαντήσεις εἰς τὰ διάφορα σχετικὰ πρὸς τὸ ἐν λόγῳ μνημεῖον προβλήματα [2].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Τὸ κτήριον, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, παρουσιάζει ὄψιν ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου (πίν. 3α), ὅπερ καλύπτεται ὑπὸ τετρακλινοῦς στέγης, καὶ οὗτινος ὁ μέγας ἄξων κατευθύνεται ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, παρουσιάζων ἐλαφρὰν ἀπόκλισιν πρὸς Δυσμάς (Ἀζιμοὺθ: 19°). Εἰς τὴν νοτίαν αὐτοῦ πλευρὰν ὑπάρχει τοξωτὴ πύλη, ἐνῷ εἰς τὴν βόρειον πενταγωνικὴ μεγάλη ἀψίς.

Προεκτάσεις τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου πρὸς Δυσμὰς δημιουργοῦν εἶδος χαμηλοτέρου «κλίτους», βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ κτηρίου.

α) Κάτοψις (εἰκ. 2): Ἐν κατόψει τὸ κτήριον ἀποτελεῖται σήμερον ἐκ δύο χώρων: Τοῦ κυρίου, σχήματος ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, ἀναλογίας 1 : 3 (ἤτοι μήκους 22.10 μ. καὶ πλάτους 7.20 μ.), καὶ τοῦ δευτερεύοντος πρὸς Δυσμάς, τοῦ αὐτοῦ μήκους, ἀλλὰ στενοτέρου (πλάτους 3.50 μ.). Ὁ τελευταῖος οὗτος χῶρος εἰς τὰς στενὰς αὐτοῦ πλευρὰς φέρει τοίχους, τῆς αὐτῆς κατασκευῆς πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ ὅλου κτηρίου, οἵτινες εἶναι προεκτάσεις τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου αὐτοῦ τοίχου, στερεῖται ὅμως παντελῶς τοίχου πρὸς Δυσμάς. Ὡσαύτως ἡ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσα ξυλίνη, μεταγενεστέρα, κατασκευὴ διαρρυθμίζει τοῦτον εἰς εἴσοδον τοῦ κυρίως χώρου, ὅστις λειτουργεῖ σήμερον ὡς μουσουλμανικὸν τέμενος.

Ἡ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον κατεύθυνσις τοῦ μεγάλου ἄξονος τοῦ κτηρίου ἐπιβάλλει τὴν τοποθέτησιν τῆς «μιχράμπ» [3] εἰς τὴν ἀνατολικὴν μακρὰν πλευρὰν αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἐξασφάλισιν τῆς εἰς τὸ τέμενος εἰσόδου διὰ τῆς δυτικῆς. Τοξωτὸν παράθυρον, σμικρυνθὲν διὰ μερικῆς ἐντοιχίσεως (πίν. 4γ καὶ εἰκ. 7), ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ χώρου τούτου, ἐνῷ εἰς τὸν ἀλλοιωθέντα νότιον διαγράφεται τόξον παραθύρου (πίν. 3δ καὶ εἰκ. 6) τοῦ αὐτοῦ σχήματος καὶ μεγέθους. Μεγάλη θύρα, πλάτους 1.70 μ.,

1 Βλ. κατωτ. σ. 35 σημ. 1.

2 Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀνασκαφικὴ ἐργασία θὰ ἐβοήθει μεγάλως εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν συμπερασμάτων, δυστυχῶς ὅμως πᾶσα περὶ τούτου σκέψις, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον πρέπει ν᾽ ἀποκλεισθῇ.

3 Μικρὰ ἀψὶς καθορίζουσα εἰς τὰ μουσουλμανικὰ τεμένη τὴν κατεύθυνσιν τῆς Μέκκας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

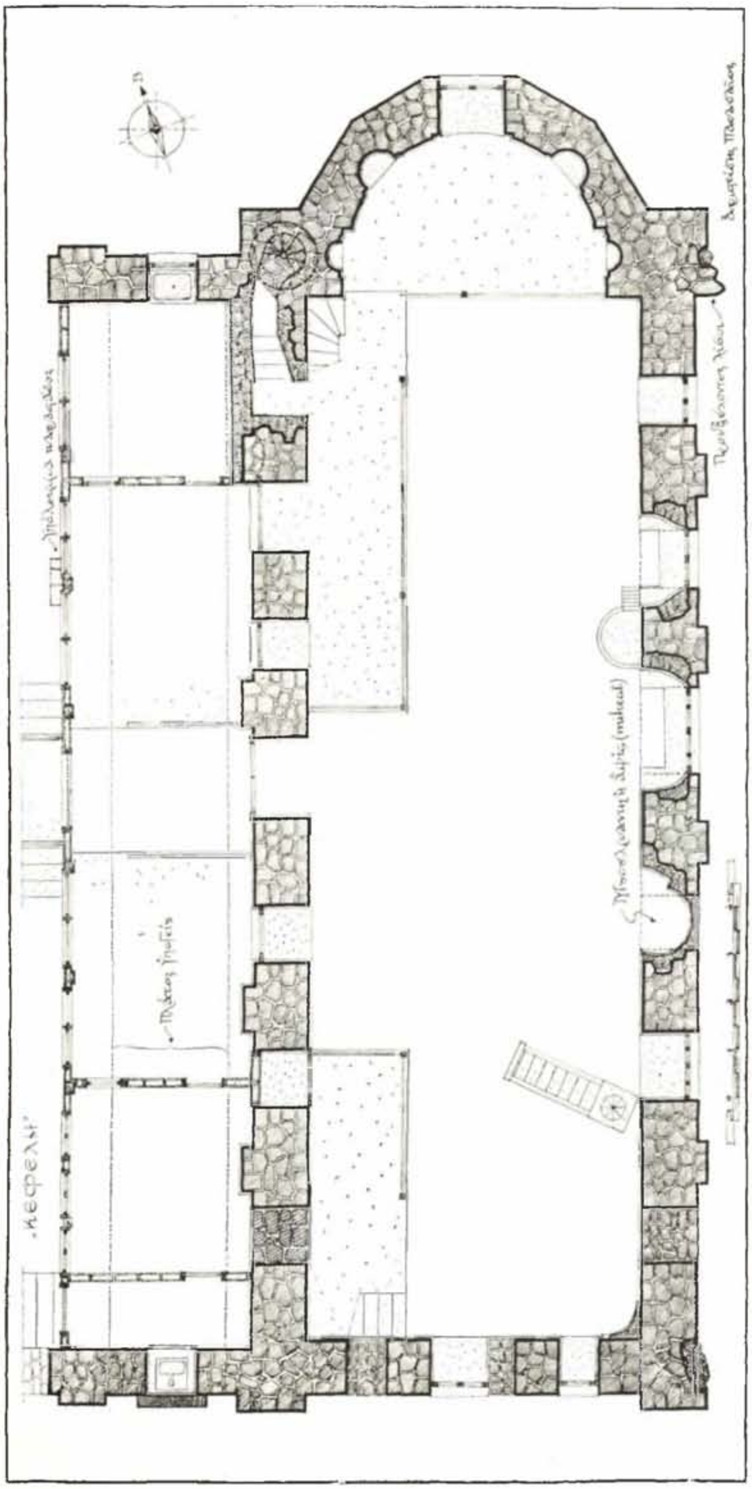

Εἰκ. 2. Κεφελῆ. Κάτοψις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

εἰς τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δευτερεύοντος χώρου, συνδέει τοῦτον πρὸς τὸν κεντρικόν, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀνοίγονται ἐπίσης πέντε παράθυρα, ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν τῆς προμνημονευθείσης θύρας, καὶ τὸ ἓν ἐντοιχισμένον.

Ὁ κύριος χῶρος φέρει ἓξ ἀνοίγματα εἰς τὴν μακρὰν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον ἐκ Νότου εἶναι ἐντοιχισμένον, τὸ δεύτερον εἶναι παράθυρον, τὸ τρίτον ἔχει διαρρυθμισθῆ εἰς «μιχράμπ», τὸ τέταρτον, τοῦ αὐτοῦ πλάτους καὶ σχεδὸν τῆς αὐτῆς θέσεως πρὸς τὴν ἑνοῦσαν τοὺς δύο χώρους θύραν, εἶναι σήμερον παράθυρον, τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον ἄνοιγμα ἐπίσης παράθυρα. Εἰς τὸν νότιον τοῖχον ὑπάρχουν τρία ἀνοίγματα. Ἐκ τούτων τὸ ἓν εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἄξονος τοῦ κυρίως χώρου καὶ εἶναι θύρα, τοῦ αὐτοῦ μεγέθους πρὸς τὴν εἰς τὸ μέσον τοῦ χωρίζοντος τοὺς δύο χώρους τοίχου, μετατραπεῖσα εἰς παράθυρον διὰ μερικῆς ἐντοιχίσεως, τὰ δὲ ἄλλα δύο, συμμετρικῶς πρὸς τὸ πρῶτον τοποθετημένα, ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν παράθυρα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἔχει ἐντοιχισθῆ.

Ἡ βόρειος μικρὰ πλευρὰ ἀνοίγεται εἰς εὐρεῖαν ἀψῖδα, πλάτους 5.36 μ., ἥτις ἐξωτερικῶς εἶναι πεντάπλευρος, ἐσωτερικῶς δ᾽ ἀποτελεῖται ἐκ δύο ἐπὶ μέρους χώρων: Ἑνὸς ὀρθογωνίου, φέροντος εὐθυγράμμους τοίχους μήκους 1.40 μ. καὶ ἑνὸς κυκλικοῦ, οὗτινος τὸ τόξον εἶναι μικρότερον τοῦ ἡμικυκλίου, ἡ δὲ χορδὴ 4.90 μ. μήκους. Ὁ ὀρθογώνιος χῶρος τῆς ἀψῖδος καλύπτεται ὑπὸ καμάρας, ἐνῷ ὁ κυκλικὸς ὑπὸ τμήματος σφαιρικοῦ θόλου. Εἰς ἕκαστον τῶν εὐθυγράμμων τοίχων τοῦ ὀρθογωνίου χώρου ὑπάρχει ἀνὰ μία μικρὰ κόγχη (πλάτους 66 καὶ βάθους 29 ἑκ.) καλυπτομένη ὑπὸ τεταρτοσφαιρίου, ἐνῷ εἰς τὸ μέσον τοῦ κυκλικοῦ χώρου, ἐπὶ τοῦ ἄξονος τοῦ κτηρίου, ἀνοίγεται ἓν μόνον παράθυρον, ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν δύο κόγχαι, ὅμοιαι πρὸς τὰς προμνημονευθείσας, ἀλλὰ μεγαλύτεραι (95 ἑκ. πλάτους καὶ 47 βάθους).

Ὁ μεταξὺ τῶν δύο χώρων τοῖχος ἔχει εἰς τὸ πρὸς τὴν ἀψῖδα ἄκρον αὐτοῦ, μεταγενεστέρως παχυνθῆ, διὰ νὰ περιληφθῇ ἐντὸς τοῦ πάχους αὐτοῦ κλῖμαξ ὁδηγοῦσα εἰς τὸν τουρκικὸν μιναρέν, ὅστις ἑδράζεται ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν ἀψῖδα ὀγκώδους δυτικοῦ πεσσοῦ. Ὅμοιοι πεσσοὶ ὑπάρχουν τόσον εἰς τὰ ἄκρα τῆς ἀψῖδος, ὅσον καὶ εἰς τὰ πρὸς Νότον ἄκρα τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ μεγάλου χώρου, ὅπου ὅμως ἐξέχουν πολὺ ὀλιγώτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου (25 ἑκ.) ἐν εἴδει παραστάδων. Στενότεραι παραστάδες (πλάτους ἑνὸς μέτρου ἔναντι 1.45 μ. τῶν προηγουμένων), ὀλιγώτερον ἐξέχουσαι τοῦ τοίχου (20 ἑκ.), ἀναφαίνονται ἀνὰ τέσσαρες[1] εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ μεγάλου χώρου ἐξωτερικῶς.

β) Ἐγκαρσία τομή (εἰκ. 3 καὶ πίν. 4δ): Οἱ ἀποτελοῦντες τὸ κτήριον χῶροι καλύπτονται σήμερον ὑπὸ ξυλίνης στέγης. Τὸ ὕψος τοῦ μὲν κυρίως χώρου ἀπὸ τῆς ξυλίνης ὀροφῆς, μέχρι τοῦ σημερινοῦ, ἐπίσης ξυλίνου, δαπέδου εἶναι ἑπτὰ μέτρα τοῦ δὲ δευτερεύοντος 3.50 μέτρα. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐπιτρέπει τὸ ὑπὲρ τὴν στέγην τοῦ μικροῦ χώρου ἄνοιγμα, σειρᾶς ὁμοιομόρφων τοξωτῶν παραθύρων ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεγάλου χώρου, πλησίον τῆς ὀροφῆς αὐτοῦ. Τὰ παράθυρα ταῦτα (παρένθ. πίν. Α΄), δέκα

1 Ἡ τετάρτη πρὸς Βορρᾶν παραστὰς τοῦ δυτικοῦ μακροῦ τοίχου εἶναι σήμερον ἀφανής, φαίνεται ὅμως ὅτι κατεστράφη — ἢ ἐνσωματώθη — κατὰ τὴν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διαπλάτυνσιν τοῦ τοίχου, χάριν τῆς κλίμακος τοῦ μιναρέ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

τὸν ἀριθμόν, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἀπὸ Βορρᾶ ἐντοιχισμένον, ἔχουν τὰ ἀντίστοιχα αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (παρένθ. πίν. Β΄), ἐπίσης δέκα τὸν ἀριθμόν, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον ἀπὸ Νότου ἐντοιχισμένον. Ἀνάλογα παράθυρα ἀνοίγονται καὶ ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς. Ταῦτα εἶναι τρία (εἰκ. 6), ἐξ ὧν τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἄξονος τοῦ κτηρίου, τὰ δὲ ἄλλα δύο συμμετρικῶς ἑκατέρωθεν τοῦ πρώτου τοποθετημένα.

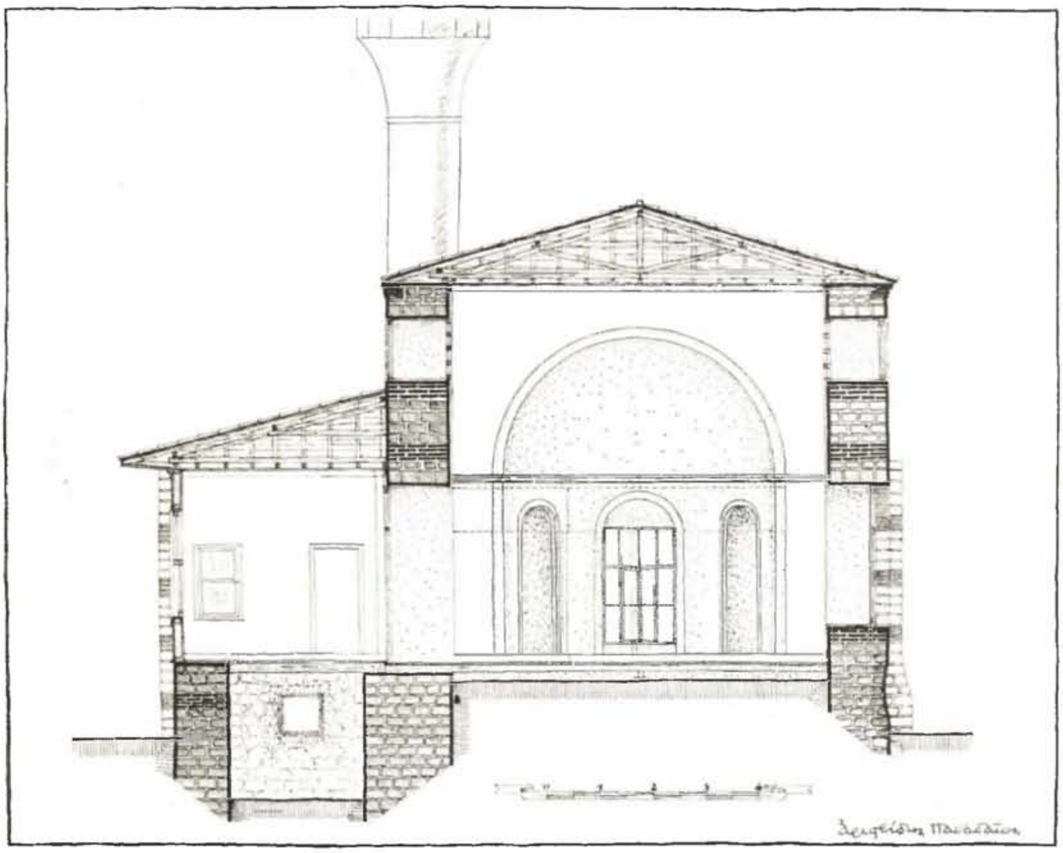

Εἰκ. 3. Κεφελῆ. Ἐγκαρσία τομή.

Εἰς τὴν γέννησιν τῶν θόλων τῆς ἀψῖδος ὑπάρχει λοξότμητον γεῖσον, συνεχιζόμενον καὶ ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς, τερματιζόμενον δὲ εἰς τὰς ἀκμὰς τῶν διέδρων γωνιῶν, τὰς ὁποίας σχηματίζει ἡ πλευρὰ αὕτη μετὰ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ κυρίως χώρου.

Κάτωθεν τοῦ δευτερεύοντος χώρου ὑπάρχει σήμερον, ἐν εἴδει ὑπογείου, ἕτερος χῶρος, στενότερος καθότι, ἐκ τοῦ πλάτους τοῦ ὕπερθεν χώρου ἀφαιρεῖται τὸ πάχος τοίχου διήκοντος καθ᾽ ὅλην τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ παχυτέρου ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «ὑπογείου», ἀπὸ τοῦ λεπτοτέρου σχετικῶς δυτικοῦ τοῦ κυρίως χώρου. Αἱ ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου παραστάδες ἑδράζονται ἐπὶ τοῦ προειρημένου παχυτέρου τοίχου τοῦ «ὑπογείου». Εἰς τοὺς ἐπιμήκεις τοίχους τοῦ ὑπογείου τούτου χώρου οὐδεμία καμπυλότης παρατηρεῖται, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ χῶρος

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

οὗτος ἐκαλύπτετο ὑπὸ εἴδους τινὸς θόλου. Ὁ ὑπόγειος οὗτος χῶρος φέρει δύο παράθυρα (παρένθ. πίν. Α΄) καὶ μίαν θύραν ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ μακροῦ αὐτοῦ τοίχου καὶ ἓν παράθυρον ἐπὶ τοῦ βορείου (εἰκ. 7), ἅπαντα μεταγενεστέρως ἀνοιγέντα.

γ) Τομὴ κατὰ μῆκος (εἰκ. 4): Ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος, ἐφ᾽ οὗ ἑδράζεται τὸ κτήριον, παρουσιάζει κλίσιν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. (εἰκ. 1) εἶναι δυνατὴ ἡ εἴσοδος εἰς τὸν μέγαν χῶρον ἀπ᾽ εὐθείας, διὰ τῆς εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ θύρας, ἥτις, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἔχει μετατραπῆ εἰς παράθυρον.

Τὰ πλησίον τῆς ὀροφῆς καὶ εἰς κανονικὰς ἐπ᾽ ἀλλήλων ἀποστάσεις ὁμοιόμορφα παράθυρα φέρουν ἐσωτερικῶς γύψινα, ὀξυκόρυφα δρύφρακτα, κατὰ τὸ μουσουλμανικὸν σύστημα.

δ) Δυτικὴ πρόσοψις (παρένθ. πίν. Α΄): Τὸ ἐπιστέφον τὸ κτήριον γεῖσον διατηρεῖται εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς προσόψεως ταύτης, ὡς καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῶν ἄλλων προσόψεων (πίν. 3β. δ. καὶ 4β. γ). Τὸ γεῖσον τοῦτο σύγκειται (πίν. 3β) ἐκ τεσσάρων στρωμάτων ὀπτοπλίνθων τοποθετημένων ἐναλλάξ, διαγωνίως καὶ καθέτως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρουσιάζῃ ὄψιν διπλῆς ὀδοντωτῆς ταινίας.

Κάτωθεν τῆς προσόψεως τῆς εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην ξυλίνης ὀθωμανικῆς προσθήκης σώζεται ὁ τοῖχος, ὁ ἐπέχων τόπον βάθρου τοῦ δευτερεύοντος ἀνοικτοῦ χώρου. Ὁ τοῖχος οὗτος, ἀποτελῶν τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ ὑπογείου χώρου, παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τοιχοδομίαν πρὸς τοὺς ἄλλους τοίχους τοῦ μνημείου, συνεχίζεται δ᾽ ἐπ᾽ αὐτοῦ τὸ εἰς τὴν στάθμην αὐτοῦ ἀντιστοιχοῦν στρῶμα τεσσάρων πλίνθων. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου διατηρεῖται ἐπίσης εἰς ἀπόστασιν 5.89 μ. ἀπὸ τῆς παραστάδος τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δευτερεύοντος χώρου, ὑπόλειμμα παραστάδος καθ᾽ ὅλα ὁμοίας πρὸς τὰς ἄλλας (ἤτοι πλάτους ἑνὸς μέτρου καὶ προεξοχῆς 20 ἐκ.). Εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ νοτίου τοίχου συμμετρικὴν θέσιν τῆς παραστάδος ταύτης δὲν σώζεται μὲν ὁμοία παραστάς, ἡ κατάστασις ὅμως τοῦ τοίχου δεικνύει ὅτι αὕτη ἀφῃρέθη ἐκ τῶν ὑστέρων [1], διότι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ τοίχου παρουσιάζει χαρακτηριστικὴν ἀνωμαλίαν.

Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς προσόψεως ταύτης ὑπάρχει, ἐν εἴδει προστῴου, προέκτασις τῆς ὀθωμανικῆς στέγης, ὑποβασταζομένη ὑπὸ τριῶν ξυλίνων στύλων. Ὁ εἷς τῶν στύλων τούτων ἑδράζεται ἐπὶ ἀνεστραμμένου βυζαντινοῦ κιονοκράνου, τεκτονικῆς μορφῆς, φέροντος, εἰς μὲν τὰς δύο ὄψεις αὐτοῦ διάκοσμον ἐκ τυποποιημένων φύλλων, εἰς δὲ τὰς ἄλλας δύο ὄψεις ὀρθογωνίου σχήματος πινακίδας, πλαισιουμένας ὑπὸ φύλλων, αἵτινες πιθανῶς ἔφερον σταυρούς (εἰκ. 5 καὶ πίν. 4ε). Ἐπίσης εἰς τὸ πρὸ τῆς προσόψεως ταύτης πεζοδρόμιον ἐκ μεγάλων λίθων εἶναι ἐσφηνωμένον τεμάχιον ἐπιμήκους μαρμάρου, ἐν εἴδει ἐπιστυλίου, ἡ ὄψις τοῦ ὁποίου χωρίζεται εἰς δύο ἰσοϋψεῖς ταινίας. Ἡ μία ἐξ

1 Τὸ ἴδιον σήμερον δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν πρὸς Βορρᾶν παραστάδα, τὴν ὁποίαν ἀπετυπώσαμεν πρὸ δύο ἐτῶν ἐνῷ σήμερον ἔχει ἀφαιρεθῆ, ὁλόκληρος δὲ ὁ περιγραφόμενος ἐδῶ τοῖχος ἔχει δυστυχῶς ἐπιχρισθῆ. Ἐπίσης ἔχει ἀφαιρεθῆ καὶ ἄγνωστον ποῦ μετακομισθῆ, τὸ κατωτέρω περιγραφόμενον βυζαντινὸν κιονόκρανον καὶ ἔχει ἐπίσης ἐπιχρισθῆ τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς προσόψεως λίθινον πεζοδρόμιον, καλυφθέντος τοῦ ἐν αὐτῷ ἐσφηνωμένου μαρμαρίνου τεμαχίου, ὅπερ ἀναφέρεται ἐπίσης κατωτέρω. Ἐπίσης ἔχει ἐπιχρισθῆ καὶ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δευτερεύοντος χώρου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

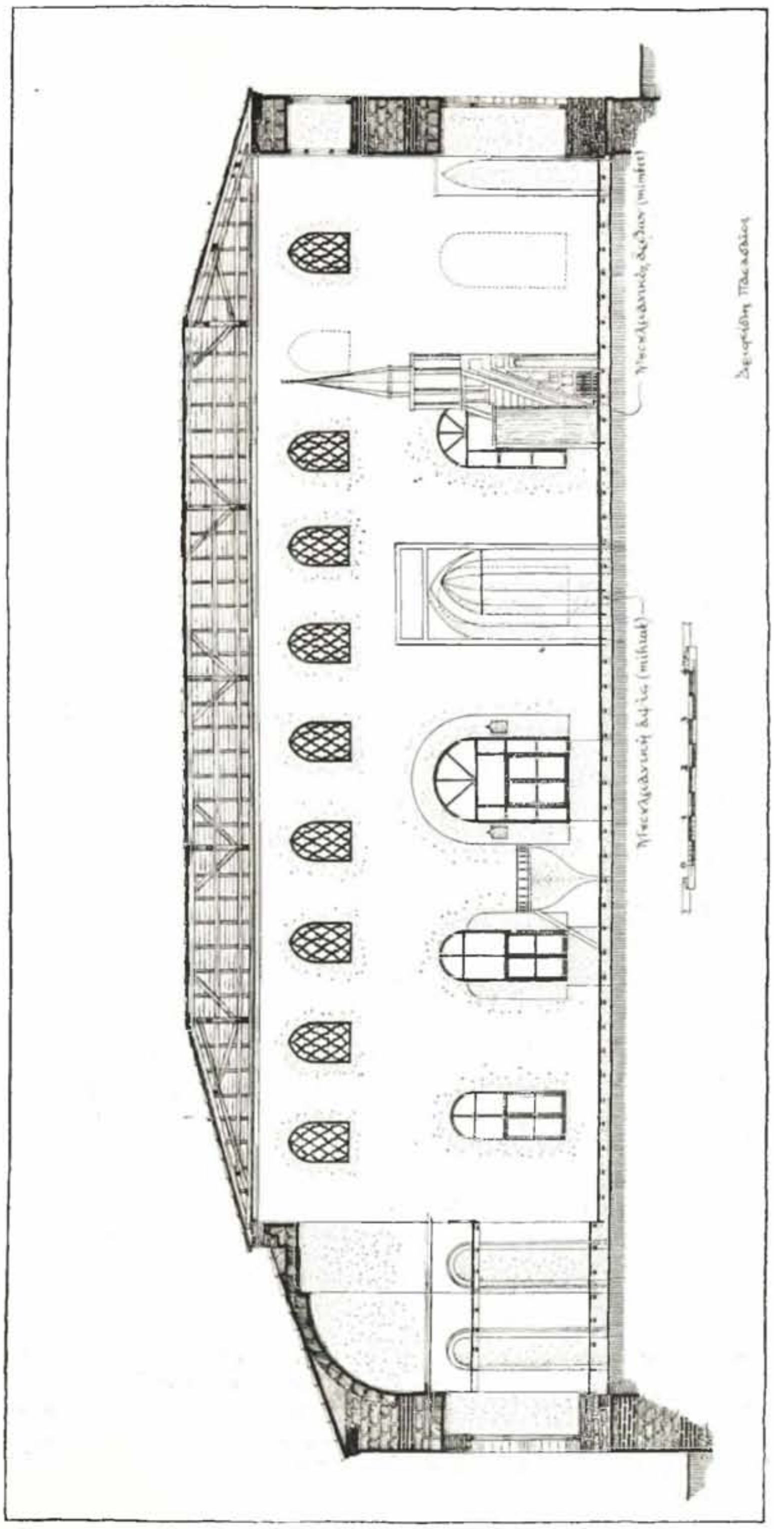

Εἰκ. 4. Κεφελῆ. Κατὰ μῆκος τομή.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

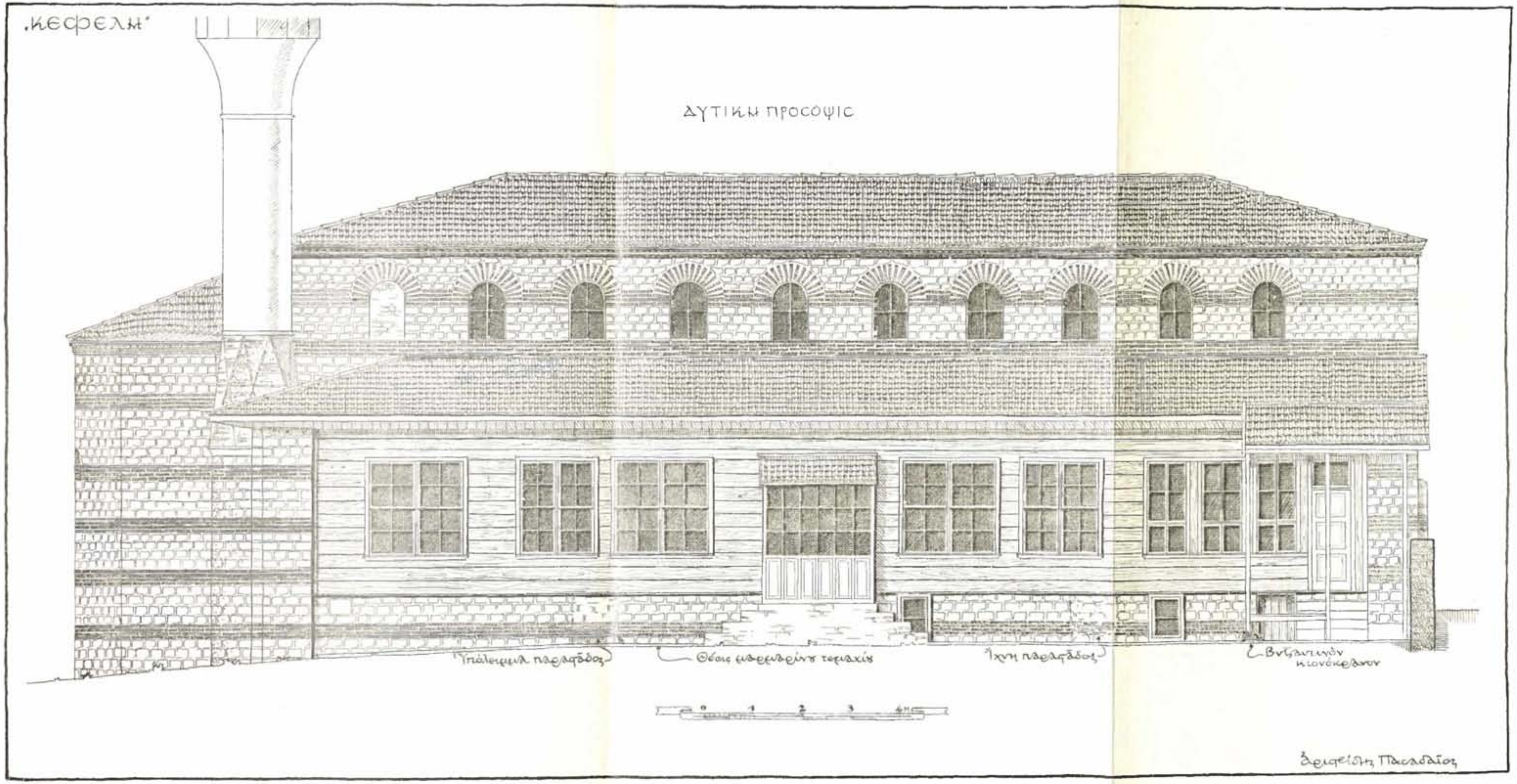

Κεφελῆ. Δυτικὴ πρόσοψις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

αὐτῶν εἶναι ἀκόσμητος, ἡ ἄλλη ὅμως φέρει ρυθμικὴν ἐναλλαγὴν τυποποιημένων φύλλων ὑπὸ κλίσιν (εἰκ. 5 καὶ πίν. 4ζ).

ε) Νοτία πρόσοψις (εἰκ. 6 καὶ πίν. 3δ. ε): Ἡ πρόσοψις αὕτη παρουσιάζει αὐστηρὰν συμμετρίαν εἰς τὰ μέλη αὐτῆς: Ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἄξονός της ἀνοίγεται ἡ κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς κατόψεως προμνημονευθεῖσα μεγάλη θύρα καὶ τὸ μεσαῖον τῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτῆς παραθύρων. Ἑκατέρωθεν τῆς θύρας ἀνοίγονται, κατ' αὐ-

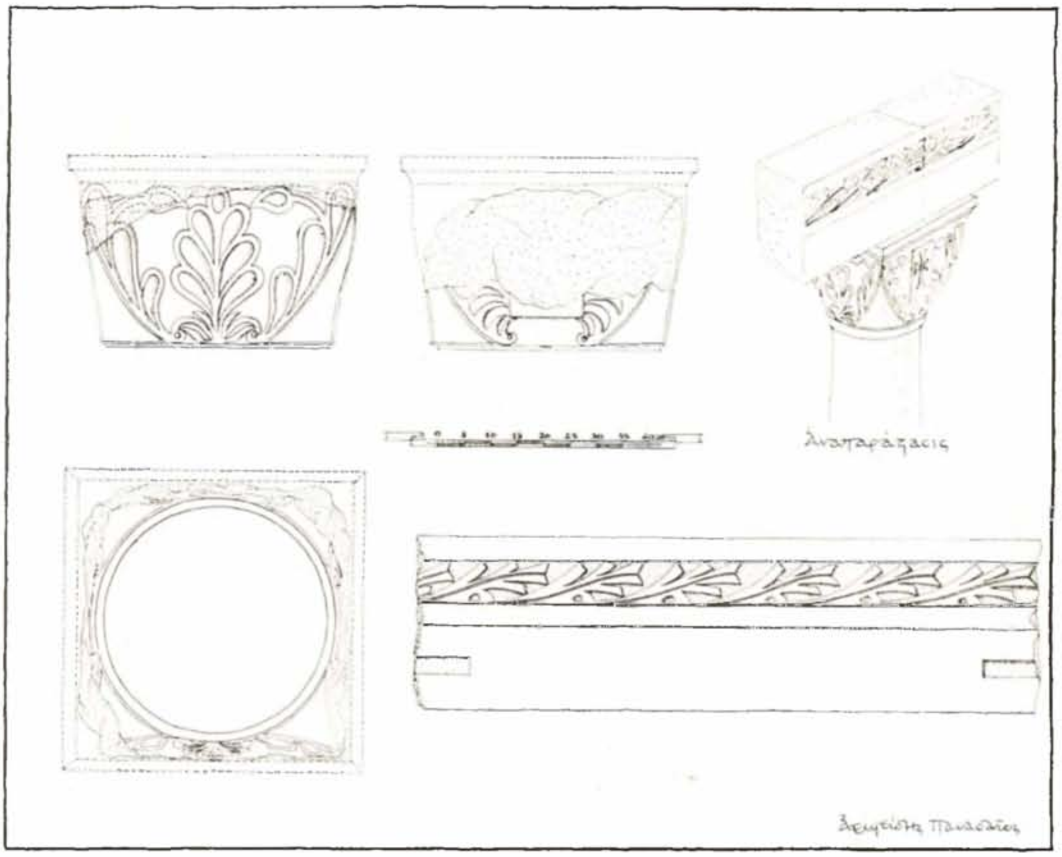

Εἰκ. 5. Κεφελῆ. Τὰ παρὰ τὸ κτήριον εὑρεθέντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Λεπτομέρειαι.

στηρὸν συμμετρικὸν τρόπον, ἀνὰ ἓν παράθυρον (πίν. 3ε), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτῆς, ὅπου δύο παράθυρα πλαισιώνουν συμμετρικῶς τὸ μεσαῖον. Τὴν συμμετρίαν τονίζουν ἐπὶ πλέον αἱ εἰς τὰ ἄκρα αὐτῆς πλατεῖαι παραστάδες (πίν. 3δ). Πρὸς τ' ἀριστερὰ τῆς προσόψεως ὑπάρχει ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δευτερεύοντος χώρου, ὅστις διαταράσσει τὴν αὐστηρὰν συμμετρίαν αὐτῆς. Πᾶσα πιθανότης περὶ μεταγενεστέρας προσθήκης διὰ τὸν τοῖχον τοῦτον ἀποκλείεται, διότι, καίτοι ἡ κατάστασις τῆς τοιχοδομίας εἰς τὰ ἀνώτερα αὐτοῦ μέρη, ὅπου ὑπέστη ἀλλοιώσεις, εἶναι ἀσαφής, ἐν τούτοις αὕτη, εἰς τὰ κατώτερα τοὐλάχιστον μέρη εἶναι τελείως σαφής, ἐπειδὴ καὶ τὰ στρώματα λίθων καὶ πλίνθων συνεχίζονται κανονικῶς καὶ μέγα μέρος τῆς ἀκραίας αὐτοῦ παραστάδος διατηρεῖται (πίν. 3δ).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

στ΄) Ἀνατολικὴ πρόσοψις (παρένθ. πίν. Β΄ καὶ πίν. 3γ): Ἄξια προσοχῆς ἐπὶ τῆς προσόψεως ταύτης εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Τὰ ἀνοίγματα τῆς κάτω σειρᾶς, ἐντοιχισμένα ἢ μή, τὰ ὁποῖα ἐπέχουν σήμερον τόπον παραθύρων, παρουσιάζουν συνέχισιν πρὸς τὰ κάτω τῶν κατακορύφων ὁρίων

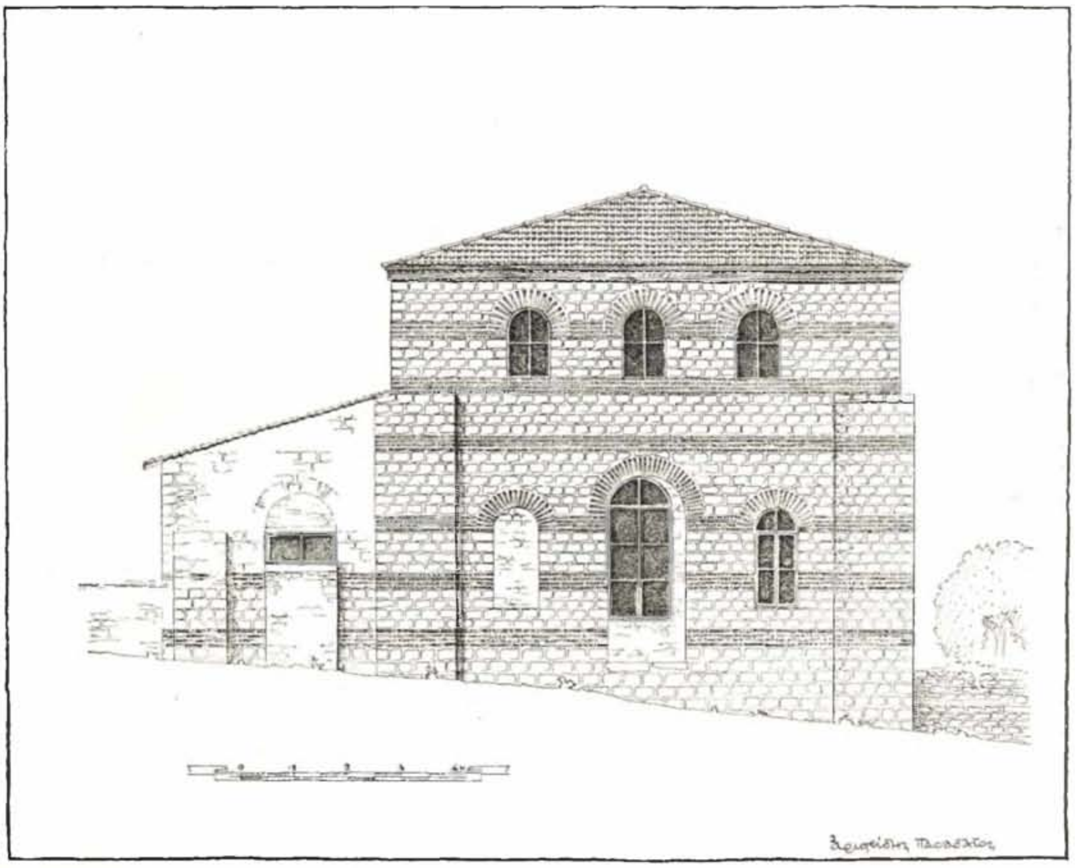

Εἰκ. 6. Κεφελῆ. Νοτία πρόσοψις.

αὐτῶν, διακόπτονται δὲ μεταξὺ τῶν προεκτάσεων τούτων τῶν ὁρίων, αἱ ἐξ ὀπτοπλίνθων ζῶναι (παρένθ. πίν. Β΄ καὶ πίν. 3α).

2. Ἐνῶ αἱ ἀκραῖαι παραστάδες τῆς προσόψεως ταύτης ἐξικνοῦνται μέχρι τῆς ζώνης ὀπτοπλίνθων, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν παραθύρων τῆς ἄνω σειρᾶς (πίν. 3α. γ καὶ 4β), αἱ μεταξὺ τούτων τέσσαρες ἄλλαι παραστάδες διακόπτονται αὐθαιρέτως εἰς διάφορα ὕψη. Ἀπὸ τῆς στάθμης ὅμως ὅπου μία ἑκάστη ἐξ αὐτῶν διακόπτεται μέχρι τῆς προμνημονευθείσης ζώνης, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν παραθύρων τῆς ἄνω σειρᾶς, ὁ τοῖχος παρουσιάζει ἀνωμαλίαν, ὡς καὶ διακοπὴν τῆς ἀντιστοίχου ζώνης ὀπτοπλίνθων (πίν. 3α καὶ παρένθ. πίν. Β΄).

3. Οὐσιώδης ἀνωμαλία καὶ πρόχειρος ἐπιδιόρθωσις τοῦ τοίχου παρατηρεῖται τόσον εἰς τὴν πρὸς Νότον ἀκραίαν παραστάδα τῆς προσόψεως (πίν. 3γ), ὅσον καὶ εἰς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

τὸν πρὸς Βορρᾶν αὐτῆς πεσσὸν τῆς ἀψῖδος (πίν. 4β), ὅπου ὑπάρχουν, κατὰ χώραν, καὶ λίθοι ἐξέχοντες (πίν. 4α). Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ ἀνωμαλία τῆς τοιχοδομίας τῆς ἀκραίας παραστάδος καὶ τοῦ πεσσοῦ δὲν ἐκτείνεται ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν, ἀλλὰ κατὰ πλάτος ἑνὸς περίπου μέτρου, μένοντος ἀνεπάφου τοῦ πρὸς Νότον μέρους τῆς παραστάδος καὶ τοῦ πρὸς Βορρᾶν μέρους τοῦ πεσσοῦ (πίν. 3γ καὶ 4β).

4. Αἱ παραστάδες τῆς προσόψεως ταύτης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῆς ἀντιστοίχου δυτικῆς πλευρᾶς, αἵτινες, ὡς εἴδομεν κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἐγκαρσίας τομῆς, λήγουσιν ἐπὶ τοῦ παχυτέρου ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ὑπογείου χώρου, συνεχίζονται μέχρι τῆς στάθμης τοῦ ἐδάφους, καθιστάμεναι ἰσχυρότεραι, διὰ προεξοχῆς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου 40 ἑκατοστῶν, ἀντὶ τῶν 20 ἑκ. τοῦ ἄνω τμήματος αὐτῶν. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν 20, πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν 40 ἑκατοστῶν συντελεῖται διὰ κεκλιμένων ἐπιπέδων (εἰκ. 3).

ζ) Βόρειος πρόσοψις (εἰκ. 7 καὶ πίν. 4γ): Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς προσόψεως ταύτης εἶναι ἡ ἐντόνως προεξέχουσα μεγάλη πενταγωνικὴ ἀψίς, ἥτις φέρει εἰς τὸ μέσον αὐτῆς τὸ μοναδικὸν παράθυρον, ὅπερ ἀνεφέρθη κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς κατόψεως. Τὸ παράθυρον τοῦτο φέρει τόξον ἀνοίγματος κατά τι μεγαλυτέρου τοῦ πλάτους του, κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐφαρμοζόμενον σύστημα, πρὸς ἕδρασιν τῆς κυρίας δοκοῦ τοῦ ξυλοτύπου τοῦ τόξου [1]. Αἱ ἀποτελοῦσαι δὲ τοὺς θολίτας τοῦ τόξου τούτου ὀπτόπλινθοι ἐπεκτείνονται, κατὰ τὰς γεννήσεις τοῦ τόξου, καὶ πρὸς τὰς ἑκατέρωθεν τῆς μεσαίας, πλευρὰς τῆς ἀψῖδος, πρὸς τὰς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων ταυτίζονται διὰ καταλλήλου λαξεύσεως. Τὸ παράθυρον τῆς ἀψῖδος ἔχει σήμερον μερικῶς ἐντοιχισθῆ, τόσον πρὸς τὸ ἄνω, ὅσον καὶ πρὸς τὸ κάτω μέρος αὐτοῦ.

Ἡ ἀψὶς φέρει ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ κυρίως σώματος τοῦ κτηρίου γεῖσον (πίν. 4γ), ἤτοι ἐν εἴδει διπλῆς ὀδοντωτῆς ταινίας, σωζόμενον εἰς ἀρκετὸν μέρος αὐτοῦ καὶ εἰς στάθμην ἀνταποκρινομένην πρὸς τὴν ζώνην ἐξ ὀπτοπλίνθων, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν ἄνω παραθύρων τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ὑπὲρ τὴν ἀψῖδα οὐδὲν παράθυρον ἀνοίγεται ἐπὶ τοῦ κυρίως σώματος τοῦ κτηρίου.

Εἰς τὰ δεξιὰ τῆς προσόψεως ταύτης ἀναφαίνεται ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ δευτερεύοντος χώρου (πίν. 4γ), καλῶς διατηρημένος καὶ συνεχίζων κανονικῶς τὸ σύστημα τοιχοδομίας τῆς προσόψεως [2]. Καὶ τὸ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ τοξωτὸν παράθυρον εἶναι ἐντοιχισμένον ἐκ τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω, ἐνῶ εἰς τὴν στάθμην τοῦ ὑπογείου χώρου ἔχει ἀνοιχθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων τετράγωνον μικρὸν παράθυρον. Ὁ ἐν λόγῳ τοῖχος διατηρεῖ ἐπίσης ἀνέπαφον τὴν εἰς τὸ ἄκρον αὐτοῦ παραστάδα (πίν. 4γ).

Ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς ἀψῖδος πεσσὸς ἔχει χαμηλωθῆ καταλλήλως πρὸς ἕδρασιν τῆς βάσεως τοῦ μουσουλμανικοῦ μιναρέ (εἰκ. 7 καὶ πίν. 4γ) [3].

η) Τοιχοδομία (παρένθ. πίν. Α΄, Β΄ καὶ εἰκ. 6, 7): Ἐὰν λόγῳ τῶν κλίσεων καὶ τοῦ ἀκανονίστου τῆς γραμμῆς τοῦ ἐδάφους, ἀρχίσωμεν, ἀντὶ ἐκ τούτου, ἐκ τοῦ ἐπιστέ-

1 B. Fletcher, A History of Architecture[13], London 1946, 139, εἰκ. «F».

2 Βλ. σημ. εἰς σ. 35.

3 Τὸ ἄνω μέρος τοῦ μιναρὲ τούτου σήμερον ἐλλείπει.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

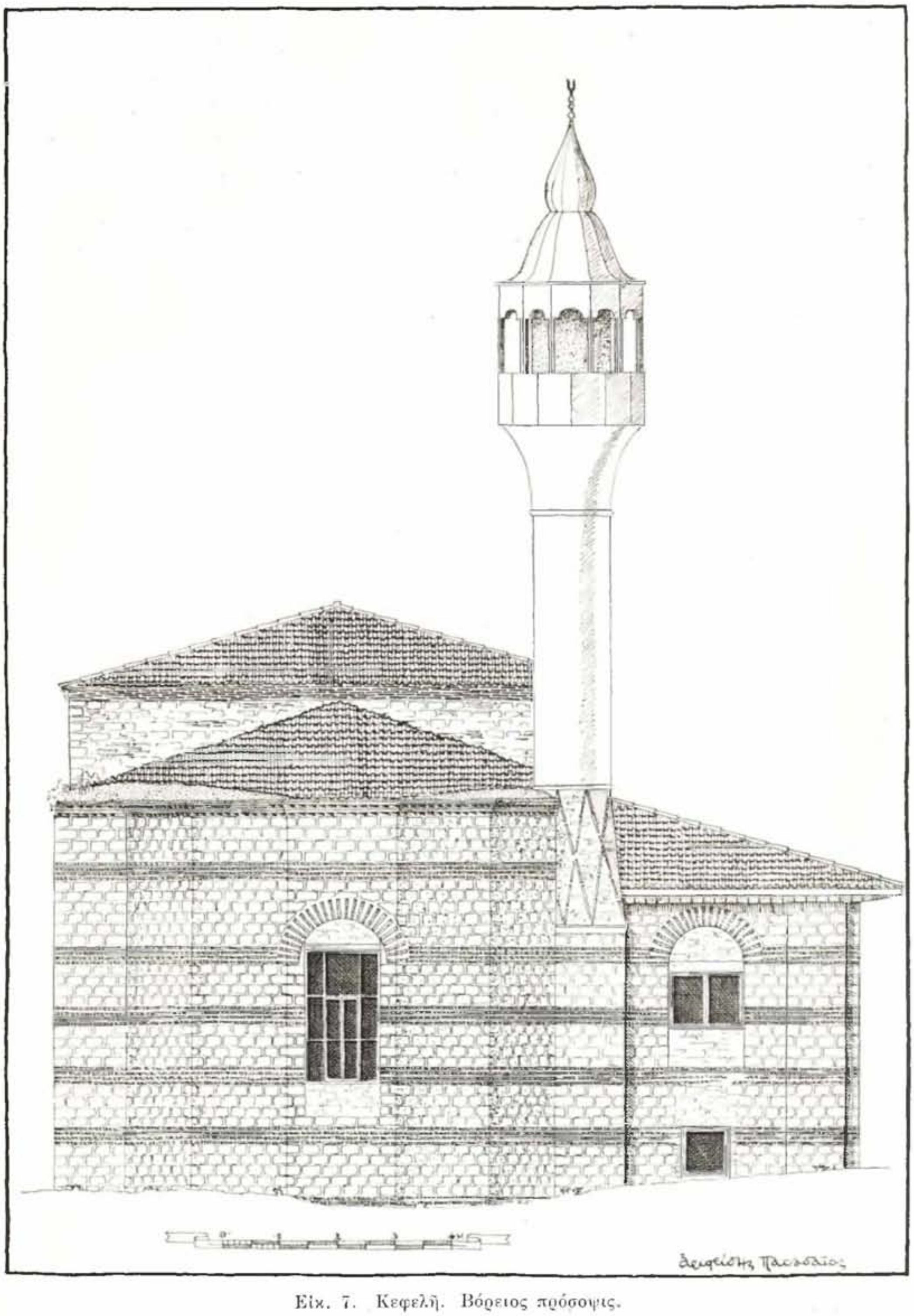

Εἰκ. 7. Κεφελῆ. Βόρειος πρόσοψις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

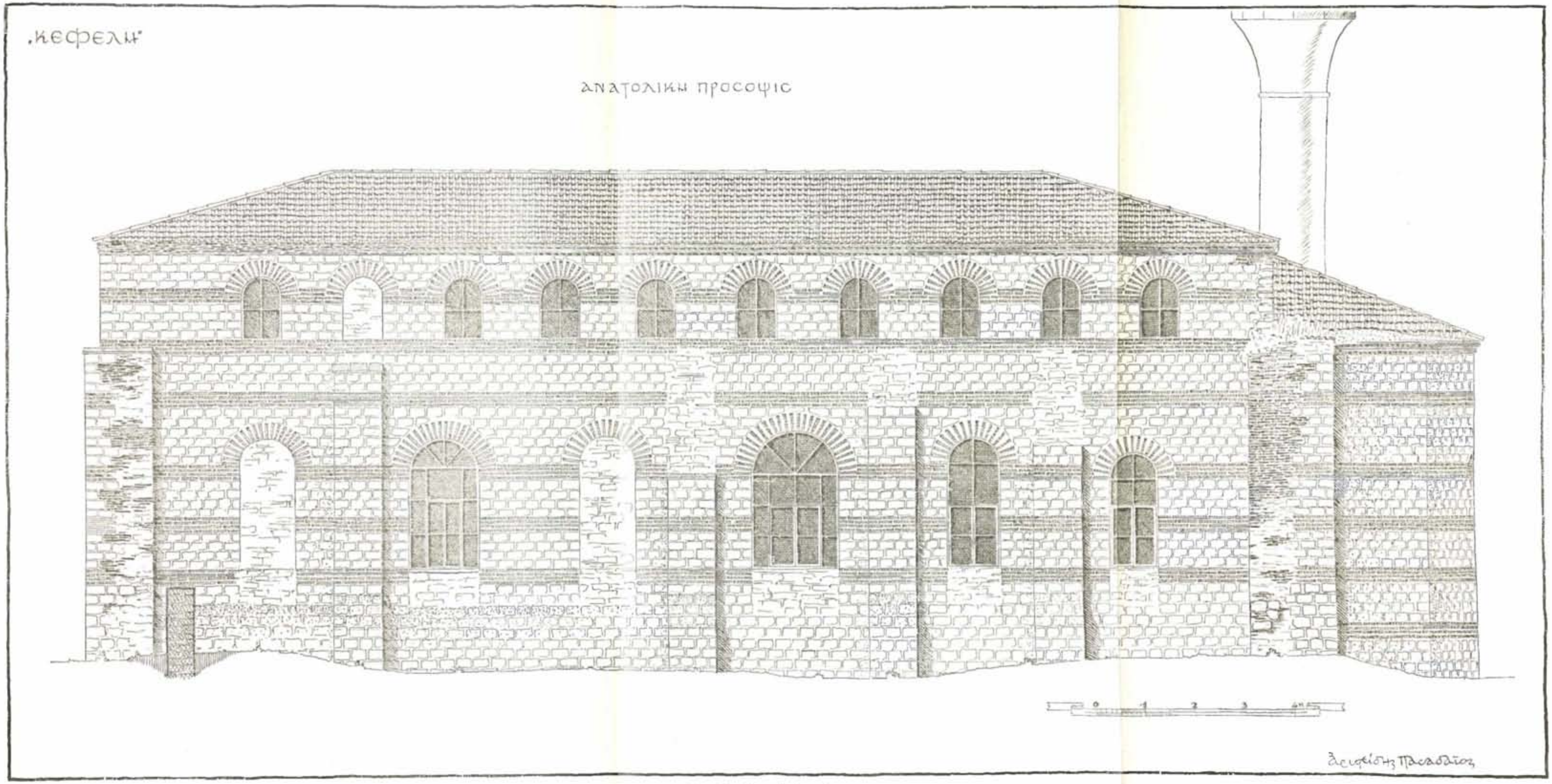

Κεφελῆ. Ἀνατολικὴ πρόσοψις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

φοντος τὸ κτήριον ὀδοντωτοῦ γείσου, εὑρίσκομεν συνεχομένην ἀμέσως πρὸς αὐτό, ζώνην ἐκ τεσσάρων ἰσοδόμων λίθων, ἀκολουθουμένην ἀπὸ ζώνην ἐκ τεσσάρων ἐπίσης ὀπτοπλίνθων, ἡ κάτω σειρὰ τῶν ὁποίων συμπίπτει πρὸς τὰς γεννήσεις τῶν τόξων, τῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κυρίως χώρου ὁμοιομόρφων παραθύρων. Ἀκολουθεῖ δευτέρα ζώνη ἐκ τεσσάρων λίθων, διακοπτομένη ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ παραθύρων καὶ μετὰ ταύτην, δευτέρα ζώνη ἐκ τεσσάρων ὀπτοπλίνθων, ἥτις εἶναι συνεχής, διότι τὰ ἀνοίγματα τῶν παραθύρων λήγουν εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτῆς.

Ἡ μέχρι τοῦδε περιγραφεῖσα διάταξις περιβάλλει τὸ κτήριον κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευράς, ἐκτὸς τῆς βορείου, ὅπου, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, παράθυρα δὲν ὑπάρχουν, τῶν ζωνῶν συνεχιζομένων ἀδιαλείπτως. Εἰς τὴν συνεχῆ, ὑπὸ τὰ παράθυρα, ζώνην ὀπτοπλίνθων κατέληγον ὅλαι αἱ εἰς τὰς προσόψεις παραστάδες, ὡς καὶ ἡ σημερινὴ στέγη τοῦ μικροῦ χώρου.

Μία ἀκόμη ζώνη ἐκ τεσσάρων λίθων καὶ μία ἐκ τεσσάρων πλίνθων περιθέουν πάλιν ὁλόκληρον τὸ κτήριον, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀψῖδος. Ἡ ἀκολουθοῦσα ζώνη, ἀντὶ τεσσάρων, φέρει ἓξ λίθους, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐντὸς τῆς ζώνης ταύτης ὀργανοῦνται τὰ τόξα τῶν κατωτέρων ἀνοιγμάτων, ὡς καὶ τοῦ τῆς ἀψῖδος. Ἀκολουθοῦν ἄλλαι τρεῖς ζῶναι ἐξ ὀπτοπλίνθων καὶ μεταξὺ αὐτῶν δύο ζῶναι ἐκ τεσσάρων λίθων, αἵτινες πάλιν περιβάλλουν ὁλόκληρον τὸ κτήριον, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀψῖδος. Ἔχομεν οὕτω, μέχρι τοῦδε, ἐκ τῶν ἄνω ἀρχόμενοι, ἓξ ζώνας ὀπτοπλίνθων, αἵτινες περιθέουσι τὸ κτήριον. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ὅμως ἡ κατάστασις καθίσταται διάφορος εἰς τὰς διαφόρους προσόψεις: Εἰς τὴν νοτίαν, ὅπου ἡ πρὸς Ἀνατολὰς κλίσις τοῦ ἐδάφους ἀποκαλύπτει ἀρκετὸν μέρος τοῦ τοίχου (πίν. 3ε καὶ εἰκ. 6), κάτωθεν τῆς ἕκτης ζώνης ὀπτοπλίνθων, δὲν ἀναφαίνεται ἄλλη ζώνη, ἀλλ᾽ ὁ τοῖχος συνεχίζεται μόνον λίθινος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ καθ᾽ ὅλον τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (παρένθ. πίν. Β΄). Εἰς τὴν ἀψῖδα, μετὰ μίαν ζώνην ἐκ τεσσάρων λίθων, ἀκολουθοῦσαν τὴν ἕκτην, ἐκ τῶν ἄνω, ζώνην πλίνθων τοῦ κτηρίου, ἀναφαίνεται μία ἑβδόμη σειρὰ ἐκ τεσσάρων πλίνθων (εἰκ. 7), ἥτις συνεχίζεται καὶ καθ᾽ ὅλον τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ὑπογείου χώρου (παρένθ. πίν. Α΄). Εἰς τὴν ἀψῖδα τὴν ἑβδόμην ἐκ πλίνθων ζώνην ἀκολουθεῖ ἄλλη ἐκ πέντε λίθων καὶ ταύτην, ὀγδόη ζώνη ἐκ πλίνθων ἐφαπτομένη πλέον τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους.

Οἱ κατ᾽ ἀξιοθαύμαστον τάξιν, κατὰ τὸ περιγραφὲν σύστημα τοιχοδομίας, κατεσκευασμένοι τοῖχοι τοῦ μνημείου ἔχουν πάχος, εἰς τὸν μέγαν χῶρον 1.10 μ., εἰς τὴν ἀψῖδα 1.24 μ. ἐνῷ εἰς τοὺς ἐγκαρσίους τοίχους τοῦ μικροῦ χώρου 1.00 μ., διότι τὰ μέτωπα τῶν τοίχων τούτων παίζουν τὸν ρόλον παραστάδων (πίν. 4γ), ἴσου πλάτους πρὸς τὰς παρ᾽ αὐτὰς ἀκραίας παραστάδας των, πρὸς Βορρᾶν διὰ τὸν ἕνα καὶ πρὸς Νότον διὰ τὸν ἄλλον (εἰκ. 2).

θ) Οἰκοδομικὰ ὑλικά: Ἐκ τούτων τὸ κτήριον διασώζει μόνον τὰ εἰς τὴν τοιχοδομίαν χρησιμοποιηθέντα, ἤτοι τοὺς λίθους, τὰς ὀπτοπλίνθους καὶ τὸ κονίαμα.

1. *Οἱ λίθοι:* Τὸ εἶδος τῶν λίθων εἶναι τὸ κατὰ κανόνα εἰς τὰ δημόσια κτήρια τῆς πόλεως, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἱδρύσεώς της, χρησιμοποιηθὲν καὶ μέχρι σήμερον πολλάκις

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

χρησιμοποιούμενον. Πρόκειται περὶ ἀσβεστολίθου περιέχοντος κογχύλια, ὅστις ἐξορύσσεται ἐκ πετρωμάτων τῆς νεογενοῦς περιόδου, εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως [1].

Οἱ εἰς τὰς προσόψεις χρησιμοποιηθέντες λαξευτοὶ λίθοι, περίπου ἰσοϋψεῖς καὶ σχεδὸν ἰσομεγέθεις (πίν. 3ε), ἔχουν μῆκος κυμαινόμενον ἀπὸ 34 μέχρι 36 ἑκατοστῶν καὶ ὕψος μεταξὺ 13 καὶ 16 ἑκ. Πάντως αἱ ἐκ τεσσάρων λίθων ζῶναι ἔχουν σταθερὸν ὕψος 62 ἑκ. περίπου, τῶν ἐκ τῆς διαφορᾶς ὕψους τῶν λίθων προκυπτόντων ὑπολοίπων ἐξαγοραζομένων διὰ τοῦ κονιάματος. Εἰς σημεῖα παρουσιάζοντα ὀρθὰς ἢ ἀμβλείας γωνίας, ὅπως εἰς τὰς παραστάδας καὶ τὰς ἕδρας τῆς πενταγωνικῆς ἁψῖδος, οἱ λίθοι λαξεύονται καταλλήλως.

2. *Αἱ πλίνθοι:* Τόσον εἰς τὰς ὁριζοντίους ἐκ τεσσάρων πλίνθων ζώνας, ὅσον καὶ εἰς τὰ τόξα τῶν παραθύρων, μικρῶν ἢ μεγάλων διαστάσεων, ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὀπτόπλινθοι τοῦ αὐτοῦ πάντοτε μεγέθους, μήκους 36 ἑκ. καὶ πάχους 3,5 - 4 ἑκ. [2]

3. *Τὸ κονίαμα:* Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σύνηθες παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὑπέρυθρον «κουρασάνι», πάχους, εἰς τὸ ἐξεταζόμενον κτήριον 5,5 - 6 ἑκ. Ἡ σχέσις συνεπῶς τοῦ πάχους τῆς ὀπτοπλίνθου πρὸς τὸ πάχος τοῦ κονιάματος εἶναι αἰσθητῶς 1 : 1.5. Ἡ φαινομένη ἐπιφάνεια τοῦ κονιάματος εἶναι κατακόρυφος καὶ κατά τι ὄπισθεν τῆς φαινομένης ἐπιφανείας τῶν ὀπτοπλίνθων, εἰς τρόπον ὥστε αὗται νὰ ρίπτουν σκιάν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ, ΓΝΩΜΑΙ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ

Τὴν πρώτην συστηματικήν πως περιγραφὴν καὶ προοπτικὸν σχέδιον τοῦ μνημείου εὑρίσκομεν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντιναὶ Μελέται» ἔργον τοῦ Α. Πασπατη [3], ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὴν ἄποψιν, ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Μανουήλ, ἥτις, κατὰ τὰ κείμενα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, εὑρισκομένη ἐν περιοχῇ πλησίον τῆς κινστέρνης τοῦ Ἄσπαρος, ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῶν ἐν Ἀνατολῇ στρατευμάτων Μανουήλ, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου (829 - 842) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ (842 - 867) [4].

Τὴν ὑπὸ τοῦ Πασπατη ἀναφερομένην ὡς ἄνω ἄποψιν ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἀναφέροντας τὸ κτήριον εἰς τὰ ἔργα των συγγραφεῖς [5]. Ὁ Πασπατης, εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον θεωρεῖ «τὴν ἐπιμηκεστέραν (ἐκκλησίαν) πασῶν τῶν εἰσέτι σωζομένων» [6], γράφει ὅτι «ἔχει πρὸς τὸν δεξιὸν τοῖχον δύο ἐρυμνὰ ἐρείσματα, νεωτέρων χρόνων κτήρια, πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ ἑτοιμορρόπου τοίχου» καὶ προσθέτει

1 Διὰ πλείονας γεωλογικὰς πληροφορίας βλέπε M. Sayar - K. Erguvanli, Türkiye Mermerleri ve İnşaat taşları, Istanbul 1955.

2 Περὶ βυζαντινῶν πλίνθων βλ. Α. Πασαδαιον, ἔ. ἀ. σ. 13.

3 Α. Πασπατης, Βυζαντιναὶ Μελέται, Κωνσταντινούπολις 1877, 304 - 309.

4 Λεων ὁ Γραμματικος, Ἔκδ. Βόννης, 218 - 222. Συνεχισται Θεοφανους, Ἔκδ. Βόννης 168 - 433. Γ. Κεδρηνος Ἔκδ. Βόννης 449 - 487.

5 Πατριαρχης Κωνσταντιος, Κωνσταντινιάς, 81. Σκαρλατος Βυζαντιος, Κωνσταντινούπολις, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1851, 369.

6 Α. Πασπατης, ἔ. ἀ. 305.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

ὅτι «εἰς πλεῖστα μέρη διεσχίσθησαν οἱ τοῖχοι καὶ πίπτουσιν αἱ πλίνθοι. Πλεῖσται θυρίδες ἀπετειχίσθησαν. Ὅλον τὸ κτήριον δεικνύει προφανῆ σημεῖα ἐπικειμένης καταπτώσεως» [1].

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς σαφῶς προκύπτει ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι κατηγορηματικὸς εἰς τὰς παρατηρήσεις του, παρατηρήσεις εἰς ἃς προῆλθε φαίνεται ἐξ ἰδίας αὐτοψίας καὶ αἵτινες παρουσιάζουν τὸ κτήριον μὲ «προφανῆ σημεῖα καταπτώσεως». Δεδομένου ὅμως ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ κτηρίου, ἡ ὁποία εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ Πασπατη, ὡς τοὐλάχιστον ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπ᾿ αὐτοῦ δημοσιευομένου σχεδίου (εἰκ. 15, 1), οὐδὲ πόρρωθεν δίδει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἑτοιμορρόπου κτίσματος, τότε τί θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις, ὡς πρὸς τὰς ἄνω παρατηρήσεις τοῦ Πασπατη;

Ἐρειδόμενοι ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Πασπατης α) Θεωρεῖ «ἐρυμνὰ ἐρείσματα... πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ ἑτοιμορρόπου τοίχου» τὰς μόλις κατὰ 20 ἑκ. ἐξεχούσας τῶν τοίχων παραστάδας καὶ β) ἀναφέρει δύο μόνον τοιαῦτα ἐρείσματα, ἐνῶ ὑπάρχουν τέσσαρες παραστάδες δυνάμεθα μᾶλλον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς προέβη εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ μνημείου, ἔχων πρὸ ὀφθαλμοῦ τὸ ὑπὸ τοῦ συνοδεύοντος αὐτὸν ζωγράφου ἐκπονηθὲν σχέδιον καὶ οὐχὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κτήριον, διότι πράγματι ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ σχεδίου (εἰκ. 15,1) παριστῶνται δύο μόνον ἀντερείσματα, ἱκανοῦ πάχους, τὰ ὁποῖα, διὰ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχεδιάσθησαν, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ «ἐρυμνῶν ἐρεισμάτων», ἐκ τῶν ὑστέρων προστεθέντων, ἐφ᾿ ὅσον φαίνονται διακοπτόμεναι δι᾿ αὐτῶν αἱ ἐξ ὀπτοπλίνθων ζῶναι.

Συνεχίζων τὴν περιγραφήν του ὁ Πασπατης, παρατηρεῖ ὀρθῶς ὅτι «τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ εἶναι γυμνότατον παντὸς βυζαντινοῦ καλλωπίσματος. Ἡ καλουμένη βασιλικὴ πύλη ἐκλείσθη καὶ ἡ εἴσοδος εἶναι ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ τοίχου. Νάρθηξ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ δὲν σώζεται. Ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ εἶναι ὑπόγειον ἐπίμηκες, ὅπου Ἀρμένιοι ἐργάζονται τὴν μέταξαν» [2]. Περαιτέρω ἀναφέρεται εἰς παραδόσεις σωζομένας «ἐν τῇ ἐνορίᾳ ταύτῃ, κυρίως σήμερον ὑπ᾿ Ἀρμενίων κατοικουμένῃ» κατὰ τὰς ὁποίας «ὅταν τῷ 1475ῳ κατέκτησε τὸν Καφᾶν ὁ Σουλτὰν Μωάμεθ, ἐκομίσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐρήμῳ ἐγκατοίκων, ἐκ τοῦ Καφᾶ, πάμπολλοι Ἑβραῖοι, Γραικοὶ καὶ Ἀρμένιοι... οἱ Ἀρμένιοι πολυπληθέστεροι τῶν Γραικῶν ἐν Καφᾶ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν γενουηνσίων ἱστορικῶν, ᾔτησαν ἀπὸ τὸν Μωάμεθ ἐκκλησίαν καὶ παρέλαβον τὴν Μονὴν ταύτην τοῦ Μανουήλ, εἴτε ἠρειπωμένην, εἴτε πάντῃ ἐρήμῳ Γραικῶν ἐνοριτῶν. Χρόνους πολλοὺς συνεκκλησιάζοντο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ οἱ Καφαῖοι Ἀρμένιοι καὶ ἐκ τούτου τὸ σημερινὸν ὄνομα τοῦ ναοῦ [3]». Ὁ ναὸς οὗτος «καλούμενος ἐνόσῳ κατείχετο ἀπὸ τοὺς Ἀρμενίους Σοὺρπ Νιγγοός, Ἅγιος Νικόλαος, πιθανὸν ἐγένετο ἐκκλησία ἀρμενικὴ λήγοντος τοῦ 1475ου, ὅταν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπανῆλθον ἐκ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Καφᾶ...» [4].

Ὅσον ἀφορᾶ δὲ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πασπατη δημοσιευόμενον σχέδιον (εἰκ. 15, 1), ὅπερ

1 Α. Πασπατης, ἔ. ἀ. 305.
2 Αὐτόθι 305.
3 Α. Πασπατης, ἔ. ἀ. 306 καὶ ὑποσημ. 3.
4 Αὐτόθι 306.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

παριστᾷ προοπτικῶς τὴν ἀνατολικὴν πρόσοψιν τοῦ κτηρίου, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἀκόλουθα: Δυστυχῶς δὲν ἐπεδείχθη ὑπὸ τοῦ ζωγράφου ἡ δέουσα προσοχὴ κατὰ τὴν ἰχνογράφησίν του, μᾶλλον δὲ φαίνεται ὅτι ἐλήφθησαν ἐπὶ τόπου αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τοῦ μνημείου καὶ συνεπληρώθη κατόπιν τὸ ὅλον σχέδιον εἰς τὸ ἐργαστήριον, χωρὶς δηλαδὴ νὰ ἔχῃ ὁ ἰχνογραφῶν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὸ πρωτότυπον. Διότι ἄλλως ἡ παρουσιάζουσα σαφεῖς ἐπιπέδους ἐπιφανείας πεταγωνικὴ ἔξωθεν ἁψὶς δὲν θὰ ἐσχεδιάζετο ὡς στρογγύλη καὶ δὲν θὰ εἶχε παραλειφθῆ ἡ εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς προσόψεως λίαν ἐμφανὴς παραστάς. Ἐκτὸς τῶν ὀφθαλμοφανῶν τούτων παραλείψεων, προσεκτικὴ παρατήρησις τοῦ σχεδίου, ἀποκαλύπτει καὶ ἄλλα παροράματα. Οὕτω:

α) Ὡς καὶ προηγουμένως ἀνεφέρθη, ἀντὶ τεσσάρων σημειοῦνται δύο ἐνδιάμεσοι παραστάδες, ἐπ' αὐτῶν δὲ δὲν φαίνονται συνεχιζόμεναι αἱ πλίνθιναι ζῶναι, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα.

β) Εἰς τὴν πρόσοψιν σημειοῦνται ὀκτὼ ζῶναι πλίνθων ἀντὶ ἕξ.

γ) Παρεμβάλλονται εἰς τὸ σχέδιον δύο ζῶναι ἐκ τεσσάρων λίθων, ἀντὶ μιᾶς, μεταξὺ ἄνω καὶ κάτω παραθύρων.

δ) Ὅλαι αἱ ζῶναι τῶν λίθων φαίνονται ἰσοϋψεῖς ἐπὶ τοῦ σχεδίου, ἐνῷ, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ μνημείου, ἡ περιέχουσα τὰ τόξα τῶν κάτω ἀνοιγμάτων ζώνη εἶναι πολὺ παχυτέρα. Τοῦτο ἐσημειώθη ὀρθῶς — ἂν καὶ ἀποτελουμένη ἐκ πέντε λίθων ἀντὶ ἕξ — εἰς τὴν ἁψῖδα.

ε) Τὰ πρῶτα τρία παράθυρα σημειοῦνται ὡς φέροντα ὀξυκόρυφα τόξα, ἀντὶ κυκλικῶν. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δύναται νὰ προβληθῇ ἡ παρατήρησις ὅτι δὲν ἀποκλείεται, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Πασπατη, νὰ εἶχον μετατραπῆ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν τὰ κυκλικὰ τόξα εἰς ὀξυκόρυφα, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ ἄνω παράθυρα ἐσωτερικῶς. Εἰς τὸ σχέδιον ὅμως ἡ διάταξις τῶν θολιτῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ μεταγενεστέρας ἀλλοιώσεως.

ϛ') Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς προσόψεως καὶ ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ τελευταῖον παράθυρον τῆς ἄνω σειρᾶς, φαίνεται εἰς τὸ σχέδιον, ἐντοιχισμένον παράθυρον τοῦ αὐτοῦ μεγέθους, τὸ τόξον τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην τῆς τῶν τόξων τῶν παραθύρων τῆς κάτω σειρᾶς. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπάρχει μὲν ἐν τῇ πραγματικότητι παράθυρον (παρένθ. πίν. Β΄), εἶναι ὅμως σύμφωνον πρὸς τὰ παράθυρα, οὐχὶ τῆς ἄνω, ἀλλὰ τῆς κάτω σειρᾶς καὶ δὲν συμπίπτει πρὸς τὸ τελευταῖον τῆς ἄνω διατάξεως.

ζ) Πλησίον τοῦ προαναφερθέντος παραθύρου ἐσχεδιάσθη μεγάλη ρωγμὴ τοῦ τοίχου, ἴχνη τῆς ὁποίας, ἢ τοὐλάχιστον τῆς ἐπιδιορθώσεώς της, δὲν ὑπάρχουν σήμερον.

Μὲ τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον ἠσχολήθη ἐπίσης καὶ ὁ Mordtmann [1] ὅστις, εἰς σχετικὴν διάλεξιν αὐτοῦ [2] ἀνεκοίνωσεν ὅτι εἰς ἔγγραφον ἀνῆκον εἰς τὸν G. Chamdandjian, καταγόμενον ἐκ Κάφας, ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς δύο σημεῖα: α) Ὅτι οἱ ἐκ Κάφας Ἀρμένιοι ἐξουσιοδοτήθησαν ὅπως ἐπωφεληθοῦν τοῦ Ἁγίου Νικολάου λατινικῆς ἐκκλησίας τοῦ μέρους ἐκείνου ὑπὸ τοὺς ἑξῆς ὅρους: Δύο τρίτα τοῦ ναοῦ θ' ἀνή-

1 A. Mordtmann, ἔ. ἀ. 76.

2 Ὁ τίτλος τῆς διαλέξεως εἶναι «Konstantinopel zur Zeit Sultans Süleiman des Grossen, nach einem Bilde von Melchior Lorichs», Bosporus τ. 1, 26-30, Κωνσταντινούπολις 1906.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

κουν εἰς τοὺς Ἀρμενίους καὶ ἓν τρίτον εἰς τοὺς Λατίνους. β) Ὅτι ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Ε΄ ὁ Ρετζὲπ πασᾶς ἀφήρεσε, τὸ 1634 ἢ 1635 τὸν ναὸν ἀπὸ τοὺς Λατίνους καὶ Ἀρμενίους, παραχωρήσας εἰς τοὺς τελευταίους ἑλληνικὸν ναὸν εἰς Βαλατᾶν «τὸν ὁποῖον οἱ Ἀρμένιοι κατέχουν μέχρι τῆς σήμερον, ἐνῷ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου μετετράπη εἰς τέμενος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Κεφελῆ-μεσδζηδί».

Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἐνισχύονται τὰ ὑπὸ τοῦ Πασπατη, ὡς τοπικαὶ παραδόσεις, ἀναφερόμενα, καθ᾽ ἃ τὸ σημερινὸν Κεφελῆ-μεσδζηδὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν ἐκ Καφᾶ κομισθέντων Ἀρμενίων ὡς ναὸς πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Σημειωτέον ὅτι πρῶτος ὁ Mordtmann ἠμφεσβήτησε τὴν ταύτισιν τοῦ μνημείου πρὸς τὴν Μονὴν τοῦ Μανουήλ, θεωρῶν μᾶλλον πιθανωτέραν τὴν ταύτισιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Gerlach ἀναφερομένην Μονὴν τοῦ Ἀετίου [1].

Περιγραφὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον (κάτοψιν καὶ τομήν), δημοσιεύει καὶ ὁ Gurlitt [2] ὅστις, καίπερ μὴ ἐκφέρων γνώμην, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ταύτισιν τοῦ μνημείου [3], προβαίνει οὐχ ἧττον εἰς περιγραφὴν αὐτοῦ, ἥτις ὅμως τυγχάνει ἀσαφὴς καὶ ἐν πολλοῖς ἐσφαλμένη. Οὕτω: ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν γράφει ὅτι πρόκειται περὶ μονοκλίτου δρομικοῦ κτηρίου, ὅπερ φέρει ἀπροσδοκήτως ἀψῖδα «πρὸς Δυσμάς» [4], ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν «δυτικὴν πλευρὰν» ὑπάρχει θύρα καὶ ὅτι περὶ ταύτην ὑπάρχουν παράθυρα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἀσυμμέτρως καὶ παρ᾽ αὐτὴν τοποθετημένον, τὰ δὲ τρία ὑπεράνω ταύτης κείμενα [5]. Ἐὰν ληφθῇ ὅμως ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος θύρα εὑρίσκεται ἔναντι τῆς ἀψῖδος, ἐφ᾽ ὅσον μόνον αὕτη περιβάλλεται ἀπὸ τὰ μνημονευόμενα παράθυρα, τότε προφανῶς θὰ πρόκειται περὶ συγχύσεως.

Εἰς ἄλλην σύγχυσιν προσανατολισμοῦ περιπίπτει καὶ ὅταν τοποθετῇ τὰ εἰς δύο ὑπερκειμένας σειρὰς παράθυρα εἰς τὴν «νοτίαν» πλευράν, ἐνῷ αὕτη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ βόρειος ἐὰν ἡ ἀψὶς εὑρίσκεται εἰς τὴν δυτικήν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει λελανθασμένος εἶναι ὁ ὅλος προσανατολισμός, διότι, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ περιγραφῇ, ἡ ἀψὶς κεῖται πρὸς Βορρᾶν.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Gurlitt ἀναφέρει τὴν ὕπαρξιν κιονοκράνου, γράφων ἐπὶ λέξει ὅτι «εἰς τὸν προθάλαμον κεῖται βυζαντινὸν κιονόκρανον, χρησιμεῦον ὡς βάσις εἰς ξύλινον στῦλον» [6].

Ἀνακριβείας ἐπίσης παρουσιάζει καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Gurlitt δημοσιευομένη κάτοψις (εἰκ. 8): Τὸ κτήριον παρίσταται στενότερον τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἡ ἀψίς του μικροτέρα. Αἱ παραστάδες ἐμφανίζονται ἐν τῷ σχεδίῳ ἀνὰ πέντε εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν

1 Mordtmann, ἔ. ἀ. 76. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅμως τοιαύτη μονὴ δὲν ὑπῆρξε, διότι ὁ Gerlach ὁμιλῶν περὶ τῆς μονῆς ταύτης ἔχει μᾶλλον κατὰ νοῦν τὴν Μονὴν τῆς Χώρας (Schneider, Byzanz, Berlin 1936 (= Istanbuler Forschungen 8, 31).

2 C. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907, 38.

3 Ἀναφέρει ἁπλῶς ὅτι ὁ Πασπατης θεωρεῖ τὸ Κεφελῆ ὡς τὴν Μονὴν τοῦ Μανουήλ.

4 ... an dem sich überraschenderweise westlich ein etwas schmalerer, durch Nischeneinbauten ausgezeichneter Chor legt (ἔ. ἀ. Textband 38).

5 Διὰ τὴν θύραν ταύτην γράφει, παραδόξως ὅτι εἶναι ὑπερυψωμένη ὑπὲρ τὸ δάπεδον κατὰ 2.50 περίπου μέτρα.

6 Gurlitt, ἔ. ἀ. 38. Πρόκειται ἀκριβῶς περὶ τοῦ καὶ ὑφ᾽ ἡμῶν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ κτηρίου μνημονευομένου κιονοκράνου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

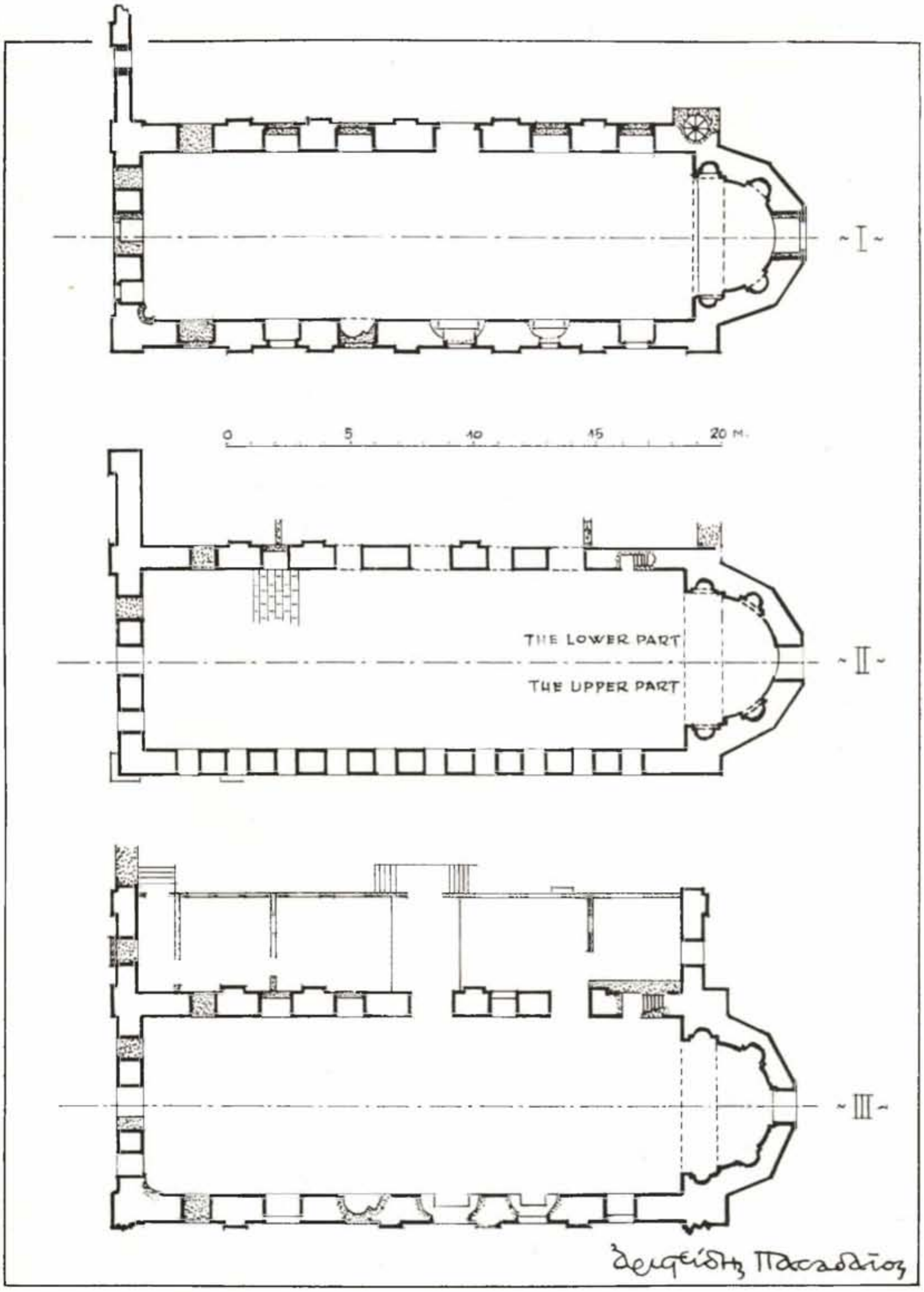

Εἰκ. 8. Σύγκρισις τῶν κατόψεων τοῦ Gurlitt (I) καὶ τοῦ van Millingen (II) πρὸς τὴν πραγματικότητα (III). Αἱ ἐστιγμέναι ἐπιφάνειαι δεικνύουσι μεταγενεστέρας προσθήκας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

καὶ εἰς κανονικὰ διαστήματα, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τέσσαρες εἰς ἑκάστην πλευρὰν καὶ οὐχὶ εἰς κανονικὰς ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀποστάσεις. Ἐλλείπει ὁ βόρειος ἐγκάρσιος τοῖχος τοῦ μικροῦ χώρου ὡς καὶ ἡ διὰ παχύνσεως τοῦ τοίχου σχηματισθεῖσα κλῖμαξ τοῦ μιναρέ. Ὁ πρὸς Νότον ἐγκάρσιος τοῖχος τοῦ δευτερεύοντος χώρου ἐσχεδιάσθη, ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν λίαν λεπτός, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ συνεχιζόμενος πέραν τῆς ἀκραίας παραστάδος του. Ἐπὶ πλέον τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ἀνοιγόμενον παράθυρον δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ. Εἰς τὴν τομὴν τοῦ κτηρίου τέλος δὲν σημειοῦται τὸ ὑπὸ τὸν δευτερεύοντα χῶρον «ὑπόγειον» [1].

Κάτοψιν καὶ τομὴν τοῦ μνημείου, ὡς καὶ ἐκτενεστέραν τῶν ἄχρι τοῦδε περιγραφὴν αὐτοῦ, δημοσιεύει ἐπίσης καὶ ὁ A. VAN MILLINGEN [2], ὅστις, καίπερ μὴ ἱκανοποιούμενος ἐκ τῆς ταυτίσεως τοῦ κτηρίου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Μονῆς τοῦ Μανουήλ, παρατηρῶν ὅτι ἡ ταύτισις αὕτη βασίζεται ἁπλῶς ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῶν πηγῶν ὅτι ἡ μονὴ αὕτη εὑρίσκετο *σύνεγγυς τῇ κινστέρνῃ τοῦ Ἄσπαρος* [3], τοῦθ᾽ ὅπερ ὅμως δὲν δύναται νὰ κριθῇ ποσῶς ἐπαρκὲς διὰ τὴν ταύτισιν τοῦ κτηρίου, ἐφ᾽ ὅσον καὶ ἄλλαι πέντε τοὐλάχιστον μοναὶ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ὡς γειτνιάζουσαι πρὸς τὴν κινστέρναν τοῦ Ἄσπαρος, οὐχ ἧττον τελικῶς ἀσπάζεται τὴν κοινῶς πλέον παραδεδεγμένην γνώμην τοῦ ΠΑΣΠΑΤΗ, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι δὲν θεωρεῖ τὸ κτήριον ναόν, ἀλλὰ Τράπεζαν τῆς Μονῆς τοῦ Μανουήλ.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ κτηρίου ὁ VAN MILLINGEN, ἐνῶ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀψὶς εὑρίσκεται πρὸς Βορρᾶν, ἐν συνεχείᾳ προβαίνει εἰς σειρὰν ἐσφαλμένων παρατηρήσεων, αἵτινες καὶ μαρτυροῦν μᾶλλον βεβιασμένην θεώρησιν αὐτοῦ. Οὕτω, γράφει ὅτι «ὁ νότιος τοῖχος φωτίζεται ἐπίσης ὑπὸ δύο σειρῶν (ranges) παραθύρων, ἐξ ὧν τὰ τῆς κάτω σειρᾶς εἶναι κατὰ πολὺ πλατύτερα τῶν τῆς ἄνω [4]. Διαφεύγει δηλαδὴ τὴν προσοχήν του ἡ μεγάλη θύρα τῆς νοτίας πλευρᾶς. Φαίνεται ὅτι παρετήρησε τὴν πλευρὰν ταύτην μόνον ἐκ τῶν ἔσω, ὁπόθεν, λόγῳ τοῦ ἐπιχρίσματος, δὲν εἶναι ὁρατὴ ἡ μερικῶς ἐντοιχισθεῖσα θύρα, ἐνῶ ἐκ τῶν ἔξω αὕτη διακρίνεται εὐκρινῶς, τοῦθ᾽ ὅπερ ἄλλωστε σαφῶς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ δημοσιευομένης φωτογραφίας [5].

Τὸ λάθος τοῦτο ὡδήγησε τὸν VAN MILLINGEN εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἀνέκαθεν «εἰς τὸ κτήριον εἰσήρχετό τις διὰ θύρας εὑρισκομένης εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς» [6]. Γράφει ἐπίσης ὅτι ὑπάρχουν ἀνὰ πέντε παράθυρα εἰς τὸ κάτω μέρος ἑκάστου τῶν μακρῶν τοίχων, ἐνῶ εἶναι ἕξ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐντοιχισμένον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐντείνει τὴν ὑποψίαν ὅτι δὲν περιειργάσθη τὸ κτήριον ἐξωτερικῶς, ὁπόθεν θὰ διέκρινεν εὐκόλως τὸ ἐντοιχισμένον παράθυρον, ὅπερ διαγράφεται σαφῶς, ὡς σαφῶς ἐπίσης διαγράφονται καὶ οἱ συνεχιζόμενοι ἁρμοί, οἵτινες καὶ μαρτυροῦν ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος παράθυρα ἦσαν ἄλλοτε θύραι [7].

Ἐπηρεασμένος, φαίνεται, ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ ΠΑΣΠΑΤΗ ὑποπίπτει εἰς τὸ αὐτὸ καὶ ἐκεῖνος λάθος ἀναφέρων ὅτι «ἔν τινι καιρῷ κατεσκευάσθησαν ἀντερείσματα εἰς τὸν

1 C. GURLITT, ἔ. ἀ. πίν. 10c.
2 A. VAN MILLINGEN, Byzantine Churches in Constantinople, London 1912, 253.
3 ΛΕΩΝ ὁ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ, Ἔκδ. Βόννης, 218-222.
4 A. VAN MILLINGEN, ἔ. ἀ. 258.
5 Αὐτόθι πίν. LXXVI.
6 Αὐτόθι 257.
7 Αὐτόθι πίν. LXXVI.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

ἀνατολικὸν τοῖχον»[1], εὐθὺς δ' ἐν συνεχείᾳ λέγει ὅτι «ὑπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὑπάρχει δεξαμενή, ἡ στέγη τῆς ὁποίας στηρίζεται ἐπὶ τριῶν κιόνων»[2], ἐξ οὗ καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι θεωρεῖ περιέργως τὴν κινστέρναν, ἥτις εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητος τοῦ κτηρίου[3], ὡς εὑρισκομένην ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κτηρίῳ καὶ δὴ ὑπὸ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πτέρυγα. Μήπως συγχέῃ τὸ «ὑπόγειον», τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πασπατη ὑπῆρχε καὶ τότε[4], μετὰ τῆς κινστέρνας;

Ἐν τέλει ὁ van Millingen ἔχων ὑπ' ὄψει τὸν προσανατολισμὸν τοῦ κτηρίου, τὴν ἔλλειψιν πλαγίων ἀψίδων «εἰς κατασκευὴν τοιούτων διαστάσεων», τὴν θέσιν τῆς εἰσόδου[5], κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ Τραπέζης καὶ οὐχὶ ναοῦ, ἐπικαλούμενος πρὸς τοῖς ὡς ἄνω καὶ τήν, κατ' αὐτόν, ὁμοιότητα τοῦ κτηρίου, τόσον πρὸς τὴν Τράπεζαν τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους ὅσον καὶ τὴν τῆς Μονῆς τοῦ Δαφνίου[6]. Εἶναι περίεργον ὅμως πῶς διέφυγε τῆς προσοχῆς τοῦ van Millingen ὅτι ἡ Τράπεζα τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἔχει σχῆμα Ταῦ[7].

Ὁ van Millingen δημοσιεύει ἐπίσης κάτοψιν (εἰκ. 8), ἡ ὁποία ὅμως δὲν στερεῖται, δυστυχῶς ἀνακριβειῶν[8]: Ἐλλείπει καὶ ἐδῶ ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ μικροῦ χώρου, ἀντ' αὐτοῦ δὲ σημειοῦται ἡ ἀπαρχὴ μεταγενεστέρου τοίχου. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ αὐτοῦ χώρου συνεχίζει τὸ πάχος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ μεγάλου χώρου, ἐνῶ, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ περιγραφῇ, τὸ πάχος τῶν ἐγκαρσίων τοίχων τοῦ μικροῦ χώρου ἰσοῦται πρὸς τὸ πάχος τῶν παραστάδων[9] καὶ συνεπῶς εἶναι μικρότερον τοῦ πάχους τῶν ἐγκαρσίων τοίχων τοῦ μεγάλου χώρου. Τὸ εἰς τὸ μέσον τοῦ νοτίου τοίχου παράθυρον δὲν σημειοῦται, ὅπως ἐπίσης δὲν σημειοῦται καὶ ἡ εἰς τὸ ἄκρον του μετωπικὴ παραστάς. Οἱ παρὰ τὴν ἀψῖδα πεσσοὶ ἔχουν σχεδιασθῆ ὡς μικροτέρας διατομῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προὐκάλεσεν ὑπέρμετρον ἐπιμήκυνσιν τῶν συνεχομένων πρὸς αὐτοὺς πλευρῶν τῆς πενταγωνικῆς ἀψῖδος. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ σχέδιον ἡ διαπλάτυνσις τοῦ βορείου ἄκρου τῆς δυτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ κυρίως χώρου, διὰ νὰ περιληφθῇ ἐντὸς αὐτοῦ ἡ κλῖμαξ τοῦ μιναρέ.

Εἶναι περίεργον ἐπίσης ὅτι καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ van Millingen δημοσιευομένῃ τομῇ[10], δὲν σημειοῦται τὸ ὑπὸ τὸν δυτικὸν χῶρον ὑπόγειον.

Ὁ Schneider[11] ἀναδημοσιεύων τὸ σχέδιον τοῦ van Millingen δὲν παραδέχεται ὅτι τὸ κτήριον ἀνήκει εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μανουήλ. Τὸ θεωρεῖ ἁπλῶς «βυζαντινὸν κτίσμα τῆς καμπῆς τῆς χιλιετηρίδος»[12]. Ἐκθέτει τὰ τῆς ἐκχωρήσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς Ἀρμενίους καὶ Λατίνους, πρὸς ἀπὸ κοινοῦ χρησιμοποίησίν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον

1 A. van Millingen, ἔ. ἀ. 258: At some time butresses were built against the eastern wall.

2 Αὐτόθι 258.

3 Forchheimer - Strzygowski, Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel, Wien 1893, 103.

4 Α. Πασπατης, ἔ. ἀ. 305.

5 Ὡς τοιαύτην δέ, ὡς εἴδομεν, παραδέχεται τὴν πύλην τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

6 A. van Millingen, ἔ. ἀ. 259.

7 Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, Berlin 1914, 499. Βλ. κάτοψιν αὐτῆς εἰς Ορλανδον, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, σ. 44, εἰκ. 52.

8 A. van Millingen, ἔ. ἀ. 88.

9 Βλ. ἀνωτ. σ. 41.

10 A. van Millingen, ἔ. ἀ. πίν. LXXVI.

11 A. M. Schneider, ἔ. ἀ. 66.

12 Αὐτόθι 66: «byzantinischen Bau nach der Jahrtausendwende».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

«καθορίζεται ὑπὸ ἀρμενικοῦ τινος ἐγγράφου ὑπὸ τοῦ MORDTMANN εὑρεθέντος» [1] (ἐξ οὗ καὶ ὁ τίτλος τῆς σχετικῆς παραγράφου του Nikolaus-Kirche). Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ταυτίσεως τοῦ κτηρίου, σχολιάζων τὴν ἄποψιν τοῦ JANIN, ὅτι τοῦτο δέον νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν Τράπεζαν τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας καὶ λαμβάνων ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι εἰς τὴν ἐν λόγῳ περιοχὴν τῆς Πέτρας ὑπῆρχον ὑπὲρ τὰς εἴκοσι μονάς, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον ἦσαν γνωστὰ εἰς τὰς ἡμέρας αὐτοῦ, «θὰ ἦτο μάταιος κόπος νὰ προσπαθῶμεν νὰ ταυτίσωμεν πρὸς μίαν τῶν ὡς ἄνω μονῶν σωζόμενα ὑπολείμματα» [2].

Ὁ JANIN τέλος [3], φρονεῖ ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ Μανουὴλ πρέπει «ν᾽ ἀναζητηθῇ ὑψηλότερον τῆς θέσεως τοῦ Κεφελῆ, ἐπὶ μιᾶς τεχνητῆς προσχώσεως (tertre) κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Τσουκοὺρ-μποστὰν ἢ κινστέρνης τοῦ Ἄσπαρος, κειμένης πλησίον τῆς ἐστεγασμένης κινστέρνης, τὴν ὁποίαν συνήθως ταυτίζουν πρὸς τὴν τοῦ Ἀετίου» καὶ ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην «τὸ Odalar djami [4] θὰ εἶναι ὁ ναὸς τῆς μονῆς καὶ τὸ μικρὸν ἐρειπωμένον τέμενος, τὸ ὁποῖον ἀπέχει κατὰ τριάκοντα περίπου μέτρα ἐκεῖθεν, θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ Τράπεζα», καταλήγει δέ, ὅτι ἡ ὑπ᾽ αὐτοῦ προτεινομένη ταύτισις «ἐναρμονίζεται καλλίτερον πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν χρονογράφων, ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ Μανουὴλ εὑρίσκετο ἔγγιστα τῆς κινστέρνης τοῦ Ἄσπαρος» [5].

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς στηρίζει τὴν ὡς ἄνω ἄποψιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι τὸ παρὰ τὴν Πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως Τσουκοὺρ-μποστὰν εἶναι ἡ κινστέρνα τοῦ Ἄσπαρος. Ἀργότερον ὅμως, μελετήσας διεξοδικώτερον τὸ ζήτημα τῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εὑρισκομένων δεξαμενῶν [6], ἤλλαξε γνώμην [7], ἀποδεχθεὶς ὡς κινστέρναν μὲν τοῦ Ἄσπαρος, τὸ ἐπὶ τοῦ πέμπτου λόφου, παρὰ τὸ τέμενος Σουλτὰν Σελὶμ Τσουκοὺρ-μποστάν, τὸ δὲ παρὰ τὴν Πύλην τῆς Ἀδριανουπόλεως Τσουκοὺρ-μποστὰν ὡς κινστέρναν τοῦ Ἀετίου. Συνεπῶς, κατὰ τὴν τελευταίαν γνώμην του, τὸ ὑπὸ μελέτην κτήριον δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μανουήλ, ἥτις, ὡς κειμένη ἔγγιστα τῆς κινστέρνης τοῦ Ἄσπαρος δέον νὰ τοποθετηθῇ ἐπὶ τοῦ πέμπτου λόφου, δηλαδὴ μακρὰν τοῦ σημερινοῦ Κεφελῆ, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας, ἥτις ἔκειτο πλησίον τῆς κινστέρνης τοῦ Ἀετίου, ἤτοι πλησίον τοῦ Τσουκοὺρ-μποστὰν τῆς Πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως. Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης του ταύτης ἀναφέρει ὅτι πρὸς Ἀνατολὰς τῆς αὐλῆς τοῦ Κεφελῆ ὑπῆρχον σημαντικὰ «βυζαντινὰ ἐρείπια, τὰ ὁποῖα ἀνετινάχθησαν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν» [8] καὶ ὅτι ταῦτα πάντα, κατὰ τὴν γνώμην του, «πρέπει νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προδρόμου».

Μὲ τὸ ὑπὸ μελέτην κτήριον ἠσχολήθη ἐπίσης καὶ ὁ BENEDETTO PALAZZO, ὁ ὁποῖος δὲν ἀντιγράφει μόνον ἁπλῶς τὰς περιγραφὰς καὶ γνώμας τῶν προμνημονευθέντων

1 «. . . durch ein von Mordtmann mitgeteiltes armenisches Document gesichert».

2 A. M. SCHNEIDER, ἔ. ἀ. 30 καὶ σημ. 2.

3 R. JANIN, Les sanctuaires du quartier de Pétra, Echos d'Orient 35, 1936, 52.

4 Ἕτερον μνημεῖον τῆς σειρᾶς τῶν ἀγνώστου ὀνομασίας, τὸ ὁποῖον σήμερον ἔχει σχεδὸν ἐξαφανισθῆ.

5 R. JANIN, ἔ. ἀ. 52.

6 R. JANIN, Études de topographie byzantine: Les citernes d'Aetius, d'Aspar et de Bonus, Études buzantines 1, 1943, 89-101.

7 R. JANIN, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin, Ière partie, Tome III, Les églises et les monastères, 333.

8 R. JANIN, Les sanctuaires du quartier de Pétra, ἔ. ἀ. 65.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

συγγραφέων [1], ἐπαναλαμβάνων τὰς ἀνακριβείας αὐτῶν, ἀλλὰ προσθέτει δυστυχῶς καὶ νέας τοιαύτας.

Δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον ἐπίσης, ὅπως ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα καὶ ὅσα γενικὰ ἐγράφησαν εἰς συνθετικά τινα ἔργα, ἐν οἷς τὸ μνημεῖον φέρεται ὡς παράδειγμα ὡρισμένου τύπου κτηρίου. Οὕτω: ὁ Millet, ἀναζητῶν τοὺς προδρόμους τοῦ τύπου τῶν μεγάλων ξυλοστέγων βασιλικῶν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου Μεσημβρίας, αἵτινες ἀντὶ κιόνων ἔφερον πεσσούς, συγκαταλέγει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸ «πολὺ ἐπίμηκες κλῖτος τοῦ Κεφελῆ» [2].

Ὁ Wulff θεωρεῖ τὸ Κεφελῆ ὡς τὸ «κύριον κλῖτος μιᾶς κατασκευῆς τύπου βασιλικῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοφίλου» [3].

Ὁ δὲ Ebersolt προβαίνων εἰς κατάταξιν, κατὰ τύπους, τῶν βυζαντινῶν κτηρίων [4], συγκαταλέγει τὸ Κεφελῆ μεταξὺ τῶν μονοκλίτων ναῶν τῆς Κωνστινουπόλεως, ἀναφέρει δὲ τοῦτο, ὡς χαρακτηριστικὸν παράδειγμα μονοκλίτου ναοῦ, ἄνευ νάρθηκος.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω πρέπει νὰ προστεθῇ τέλος καὶ τὸ περιγράφον τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἔργον τοῦ ἀρμενίου ἱστορικοῦ P. G. Ingidjian (1758 - 1833), ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς προβαίνει εἰς σύντομον περιγραφὴν τοῦ κτηρίου, ἀσχολεῖται μόνον περὶ τὰ μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων, ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν παράδοξον πληροφορίαν ὅτι τοῦτο ἔφερε δύο τρούλλους [5].

Ὁ γράφων ἀντλεῖ ἀσφαλῶς τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Carbognano, ὅστις, περιγράφων τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους κατὰ τὸ 1794, ἀναφέρει ὅτι, μεταξὺ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κωνσταντίνου (Τεκφοὺρ Σαράϊ) καὶ τῆς Πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως εἶδε μικρὸν δίτρουλλον τέμενος, τὸ ὁποῖον ταυτίζει μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Δομινικανῶν [6]. Προφανῶς ὅμως πρόκειται περὶ συγχύσεως καθαρῶς ὀθωμανικοῦ τεμένους τῆς περιοχῆς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διότι ὁ τύπος οὗτος κτηρίου, σπανιώτατος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Βυζαντίου [7], ἀπαντᾶται παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ὑπὸ μορφὴν ὑψηλοῦ κλίτους, καλυπτομένου ὑπὸ δύο τρούλλων, φέροντος δ᾽ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ μικρὰ καὶ κατὰ πολὺ χαμηλότερα διαμερίσματα [8].

1 B. Palazzo, Deux anciennes églises dominicaines à Stamboul: Odalar djami et Kefeli mesdjidi, Istanbul 1951, 13 - 15.

2 G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, 18.

3 O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, Bibliographisch kritischer Nachtrag, Postdam 1936, 62.

4 J. Ebersolt, Monuments d'architecture byzantine, Paris 1934, 131.

5 B. Ingidjian, XVIIIci asirda Istanbul 1956, 49.

6 Verso le mura della città, tra il palazzo di Costantino e la porta d'Andernopoli, si vede una piccola moschea con due cupole di vaga e regolar architettura, ecco fu la chiesa di San - Nicolo, uffiziata dei padri domenicani. (A. Belin, Histoire de la latinité de Constantinople ², Paris 1894, 110 - 119.)

7 Ὡς παράδειγμα καλύψεως διὰ δύο τρούλλων, ἐκτὸς τῆς πελωρίων διαστάσεων Ἁγίας Εἰρήνης, ὅπου ὁ εἷς ἐκ τῶν δύο τρούλλων κυριαρχεῖ ἐντόνως τοῦ ἄλλου, δύναται ν᾽ ἀναφερθῇ μόνον τὸ μεταξὺ τῶν δύο ναῶν τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, παρεκκλήσιον.

8 B. Ünsal, Turkish İslamic Architecture, London 1959, 25: 6a, b, c. 26: 7. E. Mamboury, İstamboul touristique, Istanbul 1951, 399 - 400.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ἐκ τῆς προηγηθείσης γενικῆς ἐπισκοπήσεως τῶν γνωμῶν τῶν ἐπισκεφθέντων κατὰ καιροὺς τὸ μνημεῖον ἐρευνητῶν καθίσταται φανερόν, ὅτι ὑφίστανται εἰσέτι ἱκανὰ σκοτεινὰ σημεῖα, ἐφ᾽ ὅσον παραμένει ἄγνωστος, τόσον ἡ ἀρχική του μορφή, ὅσον καὶ ἡ χρονολογία ἱδρύσεως καὶ ἡ ταυτότης αὐτοῦ, τοῦθ᾽ ὅπερ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ ἀδύνατον σημεῖον τῆς ἐρεύνης τῶν προγενεστέρων καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἀνεπάρκειαν αὐτῆς, ἀνεπάρκειαν ὀφειλομένην ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν μὴ ἐπισταμένην ἐξέτασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ κτηρίου, ἥτις καὶ θὰ ὡδήγει εἰς χρήσιμα συμπεράσματα διαφωτίζουσα, ἂν ὄχι πλήρως, τοὐλάχιστον μέγα μέρος τὰ ἐν λόγῳ σκοτεινὰ σημεῖα. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην σκοπὸν ἔχει νὰ πληρώσῃ κυρίως μὲν καὶ πρὸ παντὸς ἡ κατασκευαστικὴ μελέτη, ἥτις καὶ θ᾽ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ὡς καὶ ἡ μορφολογική, ἥτις θ᾽ ἀκολουθήσῃ.

Α. Ὁ κύριος χῶρος: Ἀναφορικῶς πρὸς τὸν κυρίως χῶρον τοῦ μνημείου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλεται νὰ ἐξετασθῇ πρὸ παντὸς ἄλλου εἶναι, ἐὰν καὶ μήπως οὗτος ὑπῆρξεν ἄλλοτε θολοσκεπής. Ἔχοντες δὲ ὑπ᾽ ὄψει ὅτι κατὰ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν δύο εἶναι οἱ τρόποι καλύψεως ἐπιμήκους χώρου, ἤτοι α) δι᾽ ἡμικυλινδρικῆς καμάρας, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς κλίτη θολοσκεπῶν βασιλικῶν, β) διὰ σταυροθολίων [1], ὅπως συμβαίνει συνήθως εἰς νάρθηκας ναῶν, προβαίνομεν εἰς τὰς ἀκολούθους παρατηρήσεις:

α) *Κάλυψις διὰ καμάρας:* Ἐὰν ὁ χῶρος ἐκαλύπτετο διὰ καμάρας, θὰ ἔπρεπε κανονικῶς τὸ τόξον της νὰ εἶναι ὁμόκεντρον πρὸς τὸ τόξον τῆς ἀψῖδος, ν᾽ ἀρχίζῃ δηλαδὴ αὕτη ἀπὸ τὴν στάθμην τοῦ λοξοτμήτου γείσου τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ περιγραφῇ, εὑρίσκεται εἰς τὴν γέννησιν τοῦ καλύπτοντος τὴν ἀψῖδα θόλου (εἰκ. 9, Α, Β, Γ), τοῦθ᾽ ὅπερ ὅμως ἀποκλείεται, λόγῳ τῆς ὑπάρξεως εἰς στάθμην πολὺ ὑψηλοτέραν τοῦ λοξοτμήτου γείσου, τῆς ἄνω σειρᾶς παραθύρων, μέχρι καὶ τῆς ὁποίας οἱ τοῖχοι συνεχίζονται κατακόρυφοι. Ὑπολείπεται, κατὰ ταῦτα, ἡ ὑπόθεσις ὅπως δεχθῶμεν τὴν καμάραν ὑπερυψωμένην καὶ ἔχουσαν τὴν γέννησιν αὐτῆς ἀμέσως ὑπὲρ τὴν κλεῖδα τῶν τόξων τῶν ἄνω παραθύρων (εἰκ. 9, Ο, Ε, Δ), τοῦθ᾽ ὅπερ ὅμως ἐπίσης, καὶ κατὰ μείζονα μάλιστα λόγον, ἀποκλείεται διότι α) οἱ τοῖχοι ἑδράσεώς της, παρὰ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτῶν διὰ παραστάδων, δὲν εἶναι ἱκανοὶ ν᾽ ἀντιμετωπίσουν τὰς ὠθήσεις της (εἰκ. 9, β,α). β) Ἡ ὕπαρξις μιᾶς τοιαύτης καμάρας, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ τοῖχοι ἦσαν ἀρκετὰ ἰσχυροί, δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὸ ἄνοιγμα πυκνῶν παραθύρων ἀμέσως ὑπὸ τὰς γεννήσεις αὐτῆς [2].

Τὸ μέγα ἄνοιγμα τῆς ἀψῖδος, ἐξ ἄλλου, ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν καλύψεως τοῦ

1 Ἡ δι᾽ ἐναλλαγῆς σταυροθολίων καὶ τρούλλων (Ἅγ. Ἀνδρέας ἐν τῇ κρίσει), ἢ καὶ μόνον διὰ τρούλλων (Παμμακάριστος), τοῦθ᾽ ὅπερ ὅμως κατασκευαστικῶς εἶναι τὸ αὐτό.

2 Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, σ. 285, εἰκ. 166. G. Millet, ἔ. ἀ. 35.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

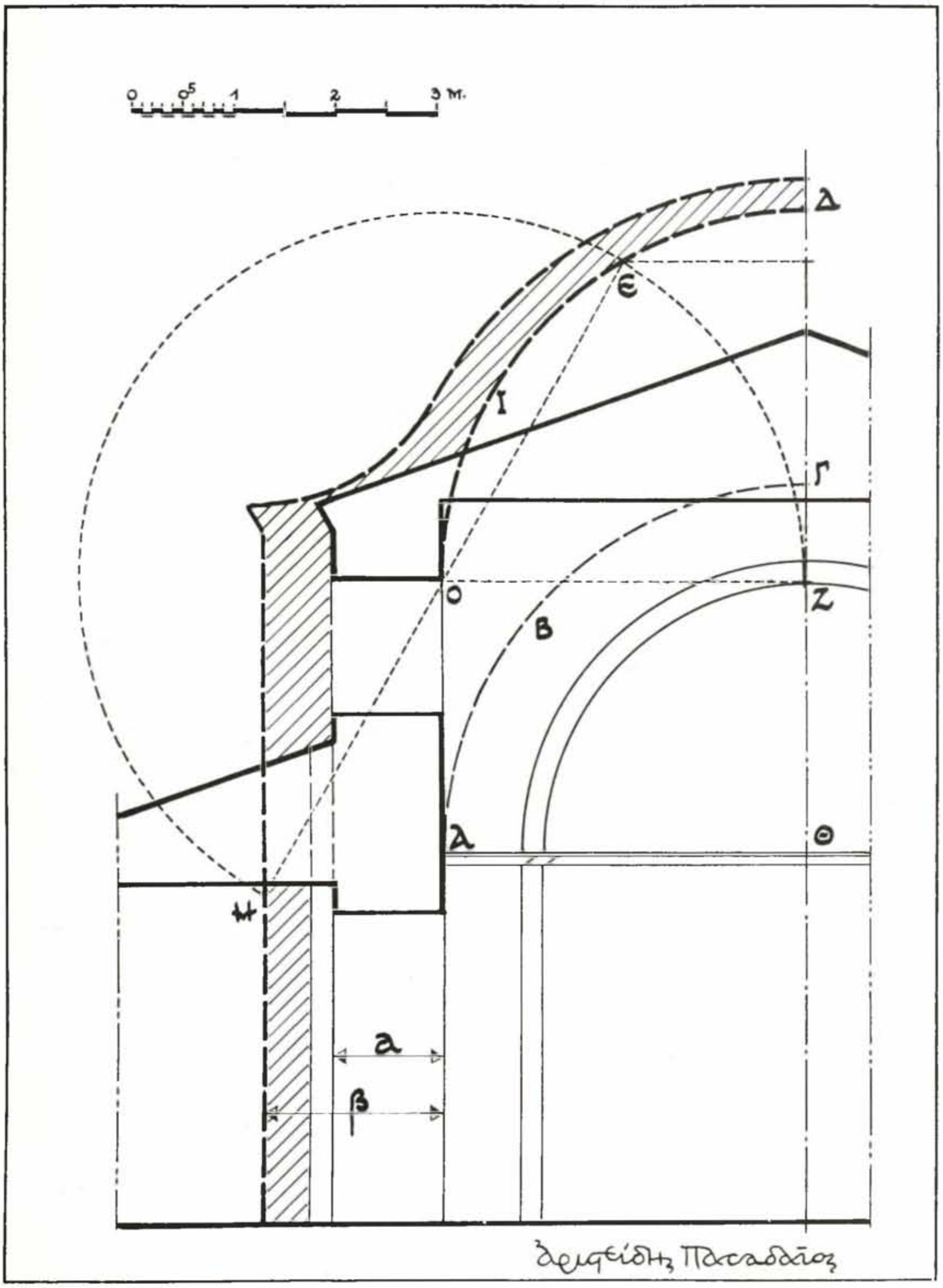

Εἰκ. 9. Διερεύνησις τοῦ ζητήματος τῆς καλύψεως δι' ἡμικυλινδρικῆς καμάρας τοῦ μεγαλυτέρου χώρου τοῦ μνημείου: ΗΟ = ΟΕ = ΟΖ. Τόξον ΟΙΕ = 360°: 6 − α < β − ΑΒΓ κανονικὴ θέσις τῆς καμάρας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

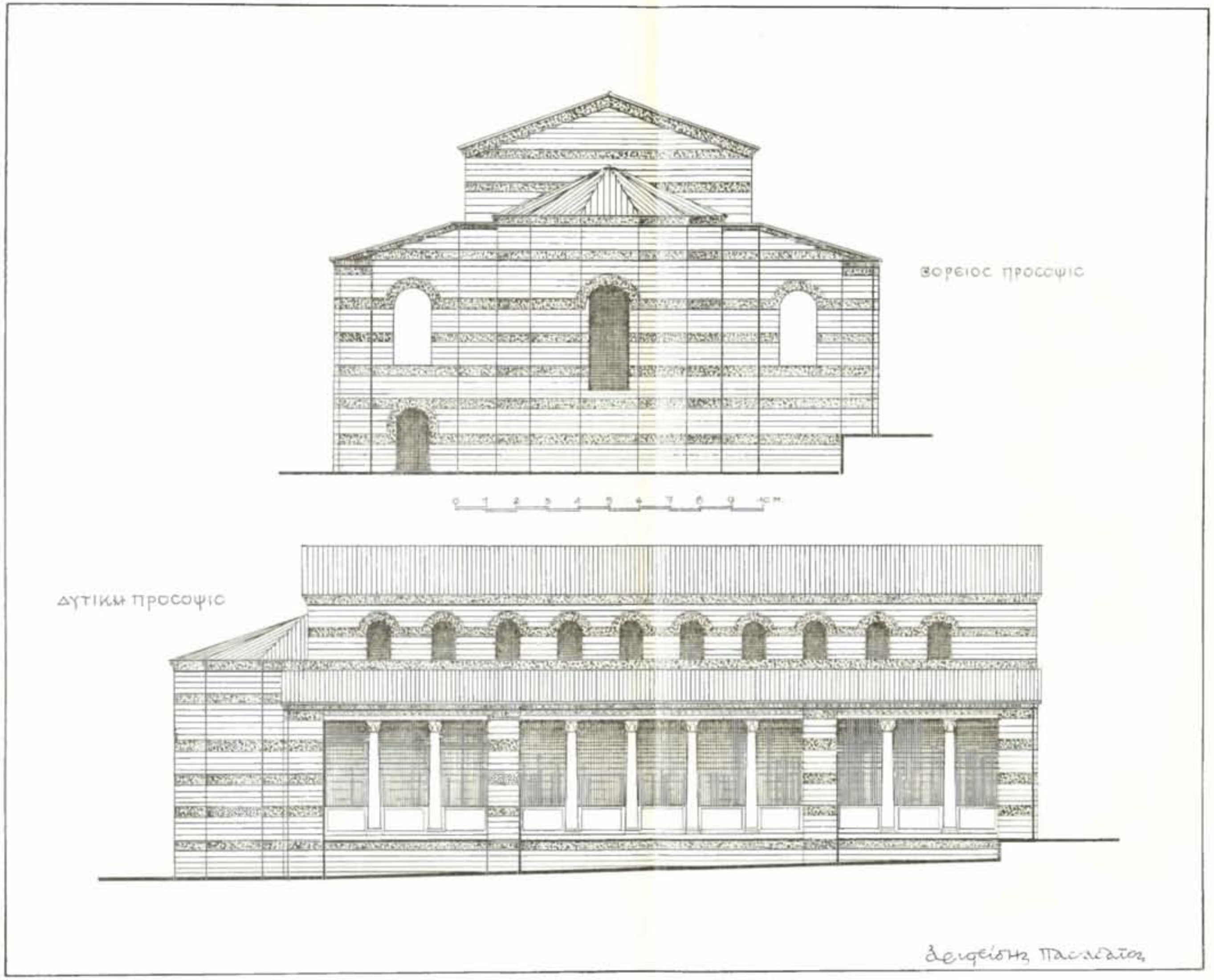

Κεφελῆ. Βόρειος καὶ δυτικὴ πρόσοψις ἐν ἀναπαραστάσει.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

χώρου διὰ τριῶν παραλλήλων καμαρῶν, ἑδραζομένων ἐπὶ ἐνδιαμέσων στηριγμάτων, κατὰ τὸ σύστημα τρικλίτου βασιλικῆς.

β) *Κάλυψις διὰ σταυροθολίων:* Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς διὰ σταυροθολίων καλύψεως ἐπιμήκους κτηρίου ἡ ἀναλογία $^1/_3$ τοῦ χώρου συνεπάγεται κάλυψιν αὐτοῦ διὰ τριῶν σταυροθολίων καὶ συνεπῶς ἀναγκαιότητα δύο ἐνδιαμέσων ἀντερεισμάτων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα συγκεντρωμένων ὠθήσεων εἰς περιπτώσεις — ὡς ἐν τῇ προκειμένῃ — καθ᾽ ἅς οἱ τοῖχοι εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Τοῦτο ὅμως ἀποκλείεται, πρῶτον, διότι ὄχι μόνον τοιαῦτα ἀντερείσματα, ἀλλ᾽ οὐδὲ ἴχνη τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν σώζονται, καὶ δεύτερον, διότι τὰ παράθυρα τῆς ἄνω σειρᾶς συνεχίζονται κατὰ τὸν αὐτὸν ρυθμόν, παρουσιάζοντα ἴσα μεταξύ των διαστήματα, ἐνῶ, ἐὰν ὑπῆρχον τὰ προαναφερθέντα ἀντερείσματα, ἔπρεπε, εἰς τὰ σημεῖα ὅπου ταῦτα ὑποτίθεται ὅτι εὑρίσκονται, τὰ μεταξὺ τῶν παραθύρων διαστήματα νὰ ἦσαν μεγαλύτερα.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω προκύπτει ὅτι ἀποκλείεται πᾶσα πιθανότης, καθ᾽ ἣν ὁ κυρίως χῶρος τοῦ κτηρίου ἦτο καθ᾽ οἱονδήποτε τρόπον θολοσκεπὴς καὶ ὅτι συνεπῶς οὗτος ἦτο ξυλόστεγος.

Β. Ὁ δ ε υ τ ε ρ ε ύ ω ν χ ῶ ρ ο ς: Ὡς εἴδομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ μνημείου, ὁ δευτερεύων στενότερος χῶρος διατηρεῖ ἀνέπαφον τὸν βόρειον αὐτοῦ ἐγκάρσιον τοῖχον. Εἰς τὸ πρὸς Δυσμὰς ἄκρον τοῦ τοίχου τούτου καὶ ἐπὶ τῆς πρὸς Βορρᾶν ἐπιφανείας αὐτοῦ ὑπάρχει παραστάς, ἀπέχουσα τοῦ δυτικοῦ μετώπου τόσον, ὅσον αὕτη ἐξέχει τοῦ τοίχου (δηλ. κατὰ 20 ἐκ.). Ἕνεκα τούτου τὸ μέτωπον τοῦ τοίχου, πλάτους ἴσου πρὸς τὸ πλάτος τῆς βορείου παραστάδος του ἐπέχει ἐπίσης τόπον παραστάδος (εἰκ. 2 καὶ πίν. 4γ). Ἡ νοτία ὅμως ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου εἶναι ἐπίπεδος, οὐδεμίαν ἀνωμαλίαν εἰς τὸ πρὸς Δυσμὰς ἄκρον αὐτῆς παρουσιάζουσα, ἥτις καὶ θὰ ἐμαρτύρει τὴν ὕπαρξιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθέτου πρὸς αὐτὴν τοίχου. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τὸ καλῶς διατηρούμενον κατώτερον μέρος τοῦ νοτίου ἐγκαρσίου τοίχου. Ὁ δευτερεύων χῶρος, κατὰ ταῦτα, ἐ σ τ ε ρ ε ῖ τ ο τ ο ί χ ο υ π ρ ὸ ς Δ υ σ μ ὰ ς μέχρι τῆς τοῦ δαπέδου αὐτοῦ στάθμης, ἀφ᾽ ἧς καὶ μέχρι τοῦ ἐδάφους ὑπάρχει χαμηλὸς τοῖχος ἐν εἴδει βάθρου.

Ὡς εἴδομεν ἐν τῇ περιγραφῇ [1], ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου τοίχου σώζεται τὸ κάτω μέρος παραστάδος, ἡ ὁποία εἶναι πανομοιότυπος πρὸς τὰς λοιπὰς τοῦ κτηρίου παραστάδας, ἤτοι πλάτους ἑνὸς μέτρου, ἐξέχουσα δὲ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου κατὰ εἴκοσιν ἑκατοστά. Ὁ ἄξων τῆς παραστάδος ταύτης ἀπέχει ἀπὸ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ μικροῦ χώρου κατὰ 5.89 μ. Ἡ παραστὰς αὕτη, ἔχουσα τὴν συμμετρικήν της πρὸς Νότον, δὲν θὰ εἶχε λόγον ὑπάρξεως ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ τούτου τοίχου, ἐὰν δὲν συνεχίζετο, ὡς πεσσός, μέχρι τῆς καλυπτούσης τὸν μικρὸν χῶρον στέγης. Δεδομένου ὅτι ἐλλείπει ὁλόκληρος τοῖχος ἑδράσεως, ὁ πρὸς Δυσμάς, καὶ κατὰ ταῦτα ἀποκλείεται οἱαδήποτε κάλυψις τοῦ δευτερεύοντος χώρου διὰ θόλου, συνάγεται ἀσφαλῶς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ καλύπτουσα αὐτὸν στέγη ἦτο ξυλίνη.

Τὰ ὑπὸ τῶν δύο τούτων παραστάδων ὁριζόμενα τρία ἀνοίγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μεσαῖον ἱκανοῦ μήκους (10.42 μ.), ἀπαιτοῦν βεβαίως ἐνδιάμεσα στηρίγματα. Ἦσαν

1 Ἀνωτ. σ 35.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

ἆρά γε τὰ στηρίγματα ταῦτα ξύλινοι στῦλοι[1]; Πολὺ πιθανόν. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης καὶ ἡ πιθανότης, ὅτι ὑπῆρχε σειρὰ λιθίνων κιόνων, τὰ μετακιόνια τῶν ὁποίων ἐκαλύπτοντο διὰ τόξων ἢ δι᾽ εὐθυγράμμου ἐπιστυλίου.

Γ. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρά: Ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης εἶναι, ὡς ἐλέχθη καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ[2], ἡ κατάστασις τῆς τοιχοδομίας τῶν δύο ἀκραίων παραστάδων αὐτῆς, εἰς ἅς, ὄχι μόνον καταφανῆ σημεῖα ἀλλοιώσεως, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων προχείρου ἐπισκευῆς τῆς ἐπιφανείας (κατὰ τὰ ²/₃ περίπου τοῦ πλάτους των καὶ δὴ πρὸς τὰ ἐντὸς) αὐτῶν παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ λίθοι ἐξέχοντες, ἐπὶ τῶν ἠλλοιωμένων τούτων ἐπιφανειῶν παρατηροῦνται (πίν. 4α). Ἡ θέσις, τὸ πλάτος καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀλλοιώσεων τούτων, μαρτυροῦν ἐπαρκῶς περὶ τῆς ὑπάρξεως καθέτων πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα τοίχων, ὧν ἡ κατακρήμνισις ἢ ἀφαίρεσις προὐκάλεσε τὰς παρατηρουμένας ἀνωμαλίας. Ἐὰν ἐξ ἄλλου ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν: α) ἡ αὐστηρὰ τῆς βορείου καὶ νοτίας πλευρᾶς συμμετρία, ἥτις παραβιάζεται ὀφθαλμοφανῶς ὑπὸ τῆς παρουσίας τῆς πρὸς Δυσμὰς μόνον σωζομένης πτέρυγος καὶ β) τὸ σημαντικὸν διὰ τὴν περίπτωσιν γεγονὸς ὅτι ὅλα τὰ παράθυρα τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως ἦσαν θύραι ἐφ᾽ ὅσον, ὡς εἴδομεν, ἐν τῇ περιγραφῇ[3], οἱ πλάγιοι ἁρμοί των συνεχίζονται πρὸς τὰ κάτω καὶ διακόπτονται μεταξὺ αὐτῶν αἱ πλίνθιναι ζῶναι, εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρχε καὶ πρὸς Ἀνατολάς, χῶρος συμμετρικὸς πρὸς τὸν πρὸς Δυσμάς. Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης ταύτης ἀναφέρομεν τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο ἀκραίων παραστάδων τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως ἡ ἑβδόμη ἐκ τῶν ἄνω ζώνη ὀπτοπλίνθων καὶ ἀκριβῶς ἐκείνη, ἥτις εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν συνεχίζεται ἐπὶ τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ βάθρον τῆς δυτικῆς ἀνοικτῆς πτέρυγος τοῦ μνημείου χαμηλοῦ τοίχου[4]. Μόνον ἡ ὕπαρξις καὶ ἀνατολικῆς, συμμετρικῆς πρὸς τὴν δυτικήν, πτέρυγος ἐξηγεῖ τὴν ἔλλειψιν τῆς ζώνης ταύτης, ἥτις, ὅπως εἰς τὴν δυτικήν, συνεχίζετο ἐπὶ τοῦ χαμηλοῦ τοίχου τῆς ἐκλιπούσης πτέρυγος, ὅπου ἦτο ἐμφανής.

Δ. Αἱ παραστάδες: Αἱ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ κτηρίου ὑπάρχουσαι παραστάδες εἶναι ὀργανικὰ μέλη τῶν τοίχων, ἀκολουθοῦσαι αὐστηρῶς τὸ αὐτὸ ὡς καὶ εἰς τοὺς τοίχους σύστημα τοιχοδομίας, καθ᾽ ὃ αἱ ζῶναι λίθων καὶ πλίνθων διαδέχονται ἀλλήλας. Οὐδόλως εὐσταθεῖ ἑπομένως ἡ ὑπό τινων ἐρευνητῶν ὑποστηριχθεῖσα, ὡς εἴδομεν εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης, ἄποψις ὅτι αὗται ἀποτελοῦν μεταγενεστέρας προσθήκας[5]. Δὲν ὑπάρχει, βεβαίως, ἀμφιβολία ὅτι ὁ λόγος τῆς κατασκευῆς αὐτῶν εἶναι ἡ ἐνίσχυσις τῶν μακρῶν, ὑψηλῶν καὶ ἀσυνδέτων πρὸς ἀλλήλους, καθ᾽ ὅλον τὸ μῆκος αὐτῶν, τοίχων. Ἐπίσης ἡ τοποθέτησις τῶν παραστάδων κατὰ τρόπον μὲν αὐστηρῶς κανονικὸν εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ κτηρίου καὶ εἰς τὰς ἀνοικτὰς πτέρυγας αὐτοῦ, ὅπου εἶναι ἐμφανεῖς, κατὰ τρόπον δὲ ὅλως τυχαῖον ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου, ὅπου εἶναι ἀφανεῖς ὡς σύνολον, λόγῳ τῶν πρὸ αὐτῶν πτερύγων, εἶναι, ἀσφαλῶς, ὡς τόσα πρόσθετα σημεῖα, συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνα-

1 Ὅπως συνέβαινεν εἰς βυζαντινὰς στοάς. Βλ. σχετικῶς, Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1952, 81.

2 Ἀνωτ. σ. 38 - 39.

3 Ἀνωτ. σ. 38.

4 Βλ. περιγραφήν, σ. 41 καὶ παρένθ. πίν. Β΄.

5 Ἀνωτ. σ. 42 - 43.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

τολικῆς πτέρυγος, συμμετρικῆς πρὸς τὴν δυτικήν [1]. Ἐὰν ληφθῇ δ' ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπ' ὄψιν ὅτι, καθ' ἃ τοὐλάχιστον μαρτυρεῖ ἡ κατάστασις τῶν τοίχων, αἱ παραστάδες ὅλαι ἐξικνοῦντο μέχρι τῆς βάσεως τῶν παραθύρων τῆς ἄνω σειρᾶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι, ἐνῷ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν αἱ ἐκεῖ παραστάδες λήγουν εἰς τὴν στάθμην τοῦ δαπέδου ἑδραζόμεναι ἐπὶ τοῦ παχυτέρου τοίχου τοῦ «ὑπογείου» (εἰκ. 3), εἰς τὴν ἀνατολικὴν συνεχίζονται πρὸς τὰ κάτω αὐξάνουσαι εἰς μέγεθος [2], τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου μὴ παχυνομένου εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ὡς ἐν τῇ δυτικῇ, συνάγεται ὡς λογικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡ πρὸς τὰ ἔξω αὔξησις τοῦ πάχους τοῦ τοίχου πρὸς ἕδρασιν ἐπ' αὐτοῦ τῶν παραστάδων, ἂν καὶ κατασκευαστικῶς φυσικωτέρα, δὲν ἦτο ἐπιθυμητή, διὰ νὰ μὴ χαθῇ προφανῶς, χρήσιμος χῶρος· τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν μᾶλλον πτέρυγα θὰ ὑπῆρχεν ὑπόγειον καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν δυτικήν, ὅπου οὐδὲν ἄνοιγμα δικαιολογεῖ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐκεῖ ὑπογείου χώρου, τῶν σημερινῶν του ἀνοιγμάτων ὄντων, ὡς εἴδομεν [3], μεταγενεστέρων. Τὸ ὑπόγειον τοῦτο θὰ ἔπρεπε βεβαίως νὰ καλύπτεται διὰ ξυλίνου δαπέδου [4], διότι ἡ κάλυψις διὰ θόλου καθιστᾷ περιττὴν τὴν αὔξησιν τῆς διατομῆς τῶν παραστάδων πρὸς ἀντιστήριξιν τοῦ τοίχου, ἐπὶ πλέον δὲ δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος συνεχίσεως τῶν παραστάδων ὑπὸ τὸν θόλον, ἐκτὸς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ καμάρας ἐνισχυμένης διὰ ζωνῶν, πλάτους ἴσου πρὸς τὸ πλάτος τῶν ἀντηρίδων, τοῦθ' ὅπερ ὅμως πάλιν ἀποκλείει ἡ κατάστασις τῆς ἐπιφανείας τῶν παραστάδων, ἥτις εἶναι ἀνέπαφος. Δέον νὰ σημειωθῇ ἐπίσης ὅτι τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὑπογείου τούτου εὐνοεῖ καὶ ἡ κλίσις τοῦ ἐδάφους, ἥτις καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἐκ Βορρᾶ ἀπ' εὐθείας προσπέλασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Ἐκ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ παρατηρήσεων δυνάμεθα βεβαίως νὰ σχηματίσωμεν γενικήν τινα ἰδέαν περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ μνημείου, καθ' ἣν τοῦτο παρουσιάζεται ὡς φέρον ἑκατέρωθεν τοῦ ὑψηλοῦ κεντρικοῦ του χώρου δύο χαμηλοτέρας πτέρυγας, ὁριζομένας πρὸς Βορρᾶν μὲν καὶ Νότον ὑπὸ συμπαγῶν τοίχων, πρὸς Ἀνατολὰς δὲ καὶ Δυσμὰς ὑπὸ κιονοστοιχιῶν, ὅπου παρεμβάλλονται ἀνὰ δύο, συμμέτρως τοποθετημένοι πεσσοί.

Διὰ τὸν πληρέστερον ὅμως καθορισμὸν τῆς μορφῆς τοῦ κτηρίου καὶ τὴν ἀναπαράστασίν του ἐν σχεδίῳ ἀπαιτοῦνται συμπληρωματικαί τινες παρατηρήσεις, εἰς ἃς καὶ προβαίνομεν ἐν τοῖς ἑφεξῆς:

1 Ἡ πτέρυξ αὕτη κατέστη τελείως περιττή, ὅταν τὸ μνημεῖον μετετράπη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, ἔχον τὴν εἴσοδον αὐτοῦ εἰς τὴν δυτικὴν πτέρυγα, τὴν δὲ «μιχράμπ» εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ μεγάλου χώρου. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀνατολικὴ πτέρυξ ὄχι μόνον εἶναι λειτουργικῶς ἄχρηστος ἀλλὰ καὶ ἐπιζημία, διότι ἐλαττώνει τὸν φωτισμὸν τοῦ τεμένους. Συνεπῶς ἢ κατηρειπώθη βαθμηδὸν ἡ πτέρυξ αὕτη, παραμεληθεῖσα, ἢ ἀφῃρέθη ἐπὶ τούτῳ, κατὰ τὴν μετατροπὴν αὐτοῦ εἰς τέμενος.

2 Ἀνωτ. σ. 39.

3 Ἀνωτ. σ. 35.

4 Ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ ὑπερῷα τῆς βασιλικῆς τῆς Μονῆς τοῦ Στουδίου, πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὸ ἡμέτερον κτήριον παρουσιάζει μεγάλας ἀναλογίας. A. van Millingen, ἔ. ἀ. σ. 52, εἰκ. 16, 17.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

α) Ἡ στέγη: Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἐκ διπλῆς ὀδοντωτῆς ταινίας ἐξ ὀπτοπλίνθων συγκείμενον καὶ ἐπιστέφον τὸ κτήριον ἑλληνιστικὸν γεῖσον, χαρακτηριστικὸν τῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως [1], σώζεται εἰς διάφορα σημεῖα τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ κτηρίου, τοῦτο δὲ ἀσφαλῶς προϋποθέτει τετρακλινῆ στέγην [2]. Οὐχ ἧττον ὅμως λαμβάνοντες ὑπ᾽ ὄψιν ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὅτι τὸ μνημεῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν λεπτομερέστερον εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον, εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ἐξελικτικῆς γραμμῆς τῶν μεγάλων βασιλικῶν τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πλέον εὐπρόσβλητον σημεῖον τοῦ κτηρίου εἶναι ἡ στέγη αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἡ πιθανότης νὰ ὑπέστη αὕτη μεταλλαγὰς κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρά, θεωροῦμεν εὔλογον ὅπως δεχθῶμεν ταύτην δικλινῆ, ὅπως ἁρμόζει εἰς κτήριον τοῦ τύπου τούτου.

β) Αἱ κιονοστοιχίαι: Ὡς παρετηρήθη εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἐπὶ τῆς δυτικῆς πτέρυγος διασώζονται ἴχνη δύο πεσσῶν, οἵτινες χωρίζουσι τὴν πλευρὰν εἰς τρία διαστήματα προϋποθέτοντα ἀναμφιβόλως τὴν ὕπαρξιν ἐνδιαμέσων στηριγμάτων [3]. Εἶναι ὅμως ἄξιον ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως ὅτι τὰ τρία ταῦτα διαστήματα μετρικῶς δὲν εἶναι ἄσχετα μεταξύ των, διότι, ἐὰν τὰ δύο πλάγια καὶ ἴσου μεγέθους, χωρισθοῦν εἰς τρία (εἰκ. 10), τὸ προκῦπτον μῆκος χωρεῖ πεντάκις εἰς τὸ μεσαῖον· ἐξ οὗ καὶ δύναται νὰ καθορισθῇ ἡ ἐκεῖ κιονοστοιχία ὡς ἀποτελουμένη ἀπὸ δύο στηρίγματα μεταξὺ πεσσῶν καὶ πλαγίων τοίχων καὶ τέσσαρα στηρίγματα μεταξὺ τῶν πεσσῶν.

γ) Τὰ στηρίγματα: Πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ φύσις τῶν στηριγμάτων καὶ ἡ ἐπ᾽ αὐτῶν δοκός. Ὡς πρώτη ὑπόθεσις ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν τοῦ παρατηρητοῦ ἡ πιθανότης ξυλίνων στηριγμάτων καὶ δοκῶν. Ἀλλὰ τότε πρὸς τί ἡ παρεμβολὴ τῶν πεσσῶν; Ἔπειτα ἡ παρουσία τῶν ἰσχυρῶν ἐγκαρσίων τοίχων δὲν μαρτυρεῖ σοβαρωτέραν ἀντιμετώπισιν τοῦ ζητήματος τῆς κατασκευῆς τῆς κιονοστοιχίας, ἥτις ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ μᾶλλον ὀργανικὸν μέλος τῆς ὅλης κατασκευῆς τοῦ κτηρίου; Ἐὰν πάλιν, ὡς ἐκ τῶν σκέψεων τούτων, στραφῶμεν πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον μαρμαρίνων κιόνων, δὲν ἐνισχυόμεθα εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εὑρεθὲν κιονόκρανον καὶ τὸ πρὸ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς, εἰς τὸ πεζοδρόμιον ἐσφηνωμένον τεμάχιον [4], ἐναρμονίζονται πλήρως, ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους, πρὸς τοὺς πιθανοὺς κίονας τῆς κιονοστοιχίας καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν μετακιόνια (εἰκ. 10);

Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἀρκετὸν ὅπως δεχθῇ τις ἀναντιρρήτως ὅτι τὰ δύο ταῦτα ἐλεύθερα τεμάχια ἀνήκουν εἰς μίαν τῶν κιονοστοιχιῶν τοῦ κτηρίου, ἐπειδὴ δὲν ἀποκλείεται ταῦτα νὰ μετηνέχθησαν ἀλλαχόθεν καὶ κατὰ σύμπτωσιν τὰ μεγέθη αὐτῶν νὰ ἐναρμονίζωνται πρὸς τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κιονοστοιχίας. Ἐὰν ὅμως ληφθῇ ἐξ ἑτέρου ὑπ᾽ ὄψιν α) ὅτι ἡ πιθανότης τὰ σωζόμενα τεμάχια ν᾽ ἀνήκουν εἰς τὴν κιονοστοιχίαν τοῦ κτηρίου εἶναι ἴση πρὸς τὴν πιθανότητα ὅτι ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτήν, β) ὅτι ἡ αὐστηρῶς λιτὴ ἐμφάνισις τοῦ μνημείου καὶ ἡ χρονολογία ἱδρύσεώς του, ὡς αὕτη καθορίζεται εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον, εὐνοοῦν τὸ εὐθύγραμμον ἐπιστύλιον

1 G. Millet, ἔ. ἀ. 265, 267, 293.

2 Ἀποκλειομένων καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπαντωμένων ἀετωμάτων, ὡς ξένων πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς Σχολῆς τῆς Πρωτευούσης.

3 Ἀνωτ. σ. 51 - 53.

4 Ἀνωτ. σ. 35.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

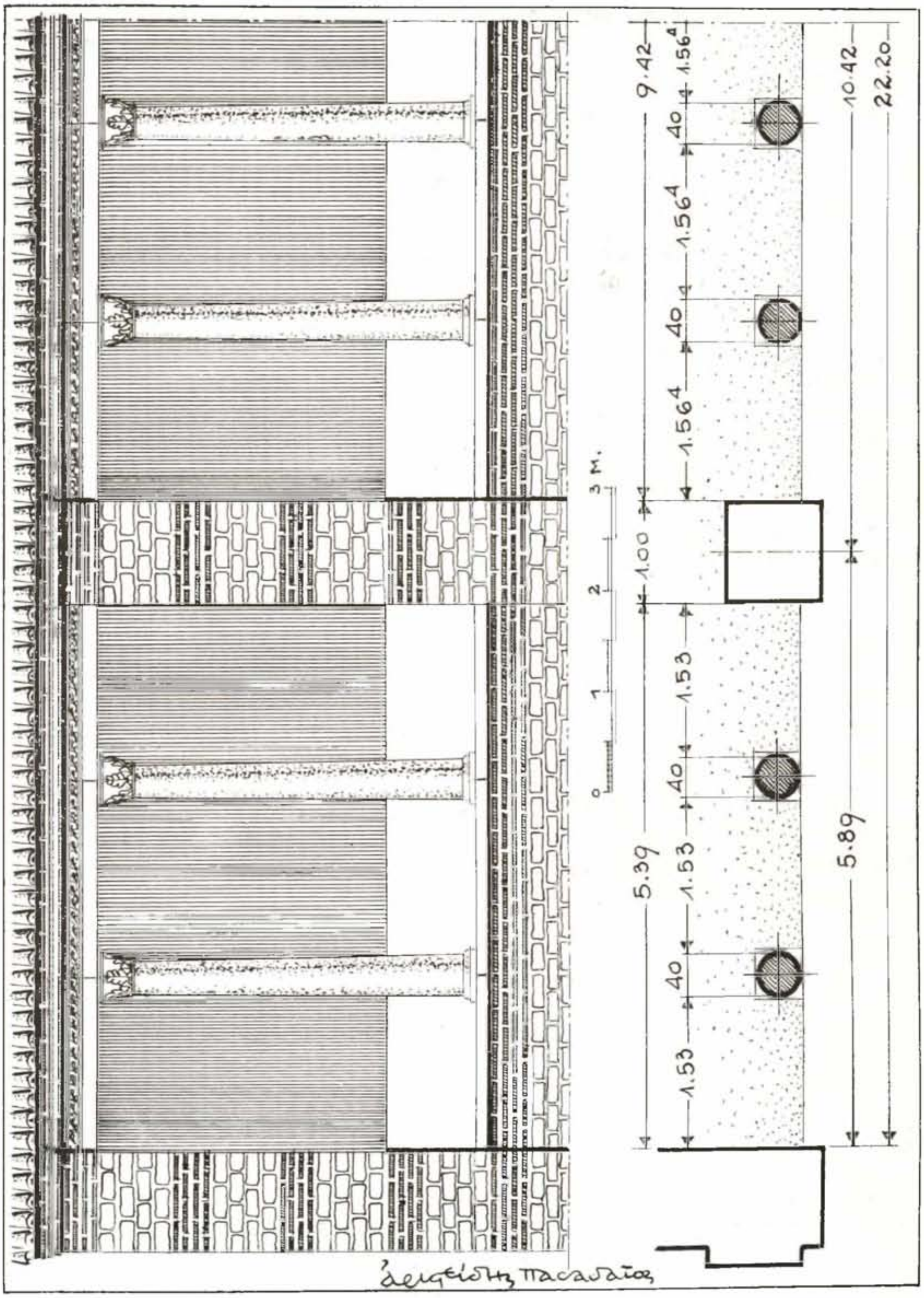

Εἰκ. 10. Ἀποκατάστασις τῆς κιονοστοιχίας τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς στοᾶς τοῦ μνημείου ἐπὶ τῇ βάσει, κατὰ χώραν εὑρεθέντων, ὑπολειμμάτων καί τινων τεμαχίων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

καὶ γ) τὸ ἐνισχυτικὸν τῆς ἁρμονίας τῶν μεγεθῶν τῶν ἐν λόγῳ τεμαχίων εἶναι δυνατόν, παρὰ τὰς ἀνωτέρω διατυπωθείσας ἐπιφυλάξεις νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸ κτήριον.

δ) Τὸ ἔδαφος: Τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἵσταται τὸ κτήριον, παρουσιάζει κλίσιν κατὰ τὴν ἀπὸ ΝΔ. πρὸς ΒΑ. διαγώνιόν του (εἰκ. 1). Πρακτικῶς ἡ κλίσις αὕτη δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς διπλῆ : Μία ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ μία ἀπὸ Δ. πρὸς Α.

Δεδομένου ὅτι εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν ὑπάρχει θύρα εἰσόδου ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ κτήριον, εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἰσοπέδωσις τοῦ πρὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης χώρου. Ἡ στάθμη τοῦ ἰσοπεδωμένου τούτου, πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐδάφους καθορίζεται ὡς τοὐλάχιστον κατὰ μίαν βαθμίδα χαμηλοτέρα τῆς στάθμης τοῦ ἐσωτερικοῦ δαπέδου τοῦ κτηρίου, ὅπερ δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ εἶναι τὸ σημερινὸν ξύλινον. Κάτωθεν τούτου ὁ VAN MILLINGEN διεπίστωσε τὴν ὕπαρξιν ἄλλου, λιθοστρώτου, ἐὰν κρίνῃ τις ἀπὸ τὸ σχέδιον αὐτοῦ [1]. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ κτηρίου ἦτο κατά τι χαμηλότερον τοῦ σημερινοῦ ξυλίνου, περὶ τὴν στάθμην τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τῆς νοτίας πλευρᾶς, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ὑπὸ τὸ κατώφλιον τοῦτο συνεχιζομένων δόμων τοῦ τοίχου (πίν. 3ε).

Ἡ κατωτάτη στάθμη τοῦ ἐδάφους εὑρίσκεται παρὰ τὴν ἁψῖδα, ἐπὶ τῆς ὁποίας, ὡς εἴδομεν [2], μετὰ τὴν ἑβδόμην ἐκ τῶν ἄνω ζώνην ὀπτοπλίνθων ὑπάρχει καὶ ὀγδόη, ἥτις ἐφάπτεται τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους. Ἡ παλαιὰ στάθμη ἑπομένως — ἐὰν δεχθῶμεν ὡς κατασκευαστικὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ ζώνη τῶν ὀπτοπλίνθων δὲν πρέπει νὰ ἐφάπτεται τοῦ ἐδάφους — θὰ πρέπει νὰ εὑρίσκεται κάτωθεν τῆς ὀγδόης ἐκ τῶν ἄνω ζώνης ὀπτοπλίνθων τῆς ἁψῖδος.

Ἐκ τῆς στάθμης ταύτης εἶναι πραγματοποιήσιμος ἡ ἀπ' εὐθείας εἴσοδος εἰς τὸν ὑπόγειον χῶρον, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προηγηθεισῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ διαπιστωθέντων δεδομένων, ἅτινα διασῴζονται ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ μνημείου, κατηρτίσθη ἡ εἰς τὰς εἰκόνας 11 - 14 καὶ τὸν παρένθετον πίνακα Γ' ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς αὐτοῦ [3].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Ἡ διὰ τῆς προηγηθείσης κατασκευαστικῆς μελέτης ἀποκατασταθεῖσα μορφὴ τοῦ μνημείου, παρουσιάζει ὀφθαλμοφανῆ ὁμοιότητα πρὸς τὴν μορφὴν τρικλίτου βασιλικῆς ἑλληνιστικοῦ τύπου.

1 Εἰκ. 8. Δυστυχῶς δὲν κατώρθωσα νὰ ἐξακριβώσω δι' αὐτοψίας τὸ δάπεδον τοῦ A. VAN MILLINGER οὔτε τὴν ἀπόστασίν του ἀπὸ τοῦ ξυλίνου, διότι τὸ τέμενος εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ πᾶσα ἐπέμβασις ἀπεκλείετο. Τὸ σῳζόμενον τεμαχισμένον κατώφλιον τῆς νοτίας θύρας, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ βυζαντινόν, εὑρίσκεται ὅμως, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἰς τὴν πρέπουσαν στάθμην (πίν. 3).

2 Ἀνωτ. σ. 41.

3 Ὅλως ὑποθετικά, εἰς τὴν ἀναπαράστασιν εἶναι τὰ παράθυρα τοῦ ὑπογείου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

Ὁ τύπος οὗτος προέκυψεν, ὡς γνωστόν, ἐκ τοῦ ἁπλοῦ μονοκλίτου δρομικοῦ κτηρίου, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην διευρύνσεώς του, πρὸς αὔξησιν τῆς περιεκτικότητος αὐτοῦ, ὅτε ἀναπόφευκτα κατέστησαν ἐνδιάμεσα στηρίγματα [1]. Συνέπεια πάλιν τῆς ἀπ᾿ ἀλλήλων ἀπομακρύνσεως τῶν πλαγίων τοίχων, ὅπου ἀνοίγονται τὰ παράθυρα εἰς τὰ μονόκλιτα

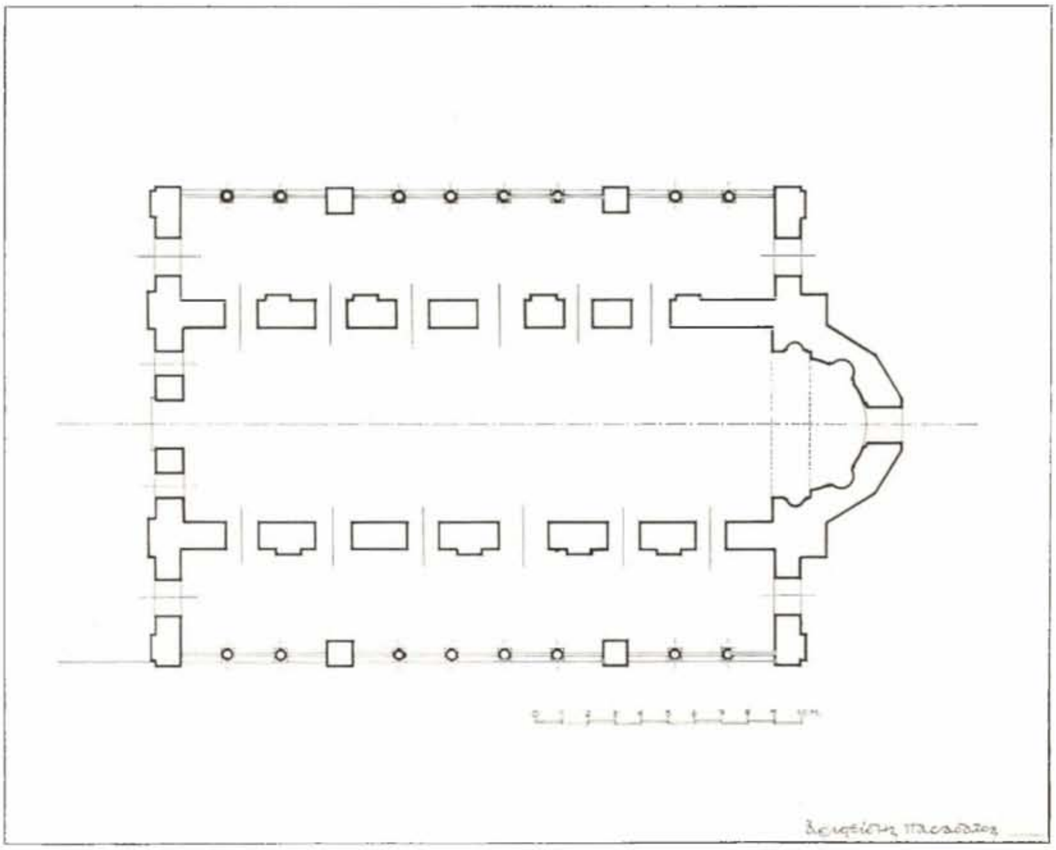

Εἰκ. 11. Κεφελῆ. Κάτοψις ἐν ἀναπαραστάσει.

κτήρια, ὑπῆρξεν ἡ ἐλάττωσις τοῦ φωτισμοῦ τοῦ διευρυνθέντος χώρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέβαλε τὴν ὑπερύψωσιν τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, πρὸς ἀπ᾿ εὐθείας φωτισμόν του, ὑπὲρ τὰς στέγας τῶν πλαγίων κλιτῶν, προκύψαντος οὕτω τοῦ χαρακτηριστικοῦ βαθμιδωτοῦ περιγράμματος τῶν τρικλίτων βασιλικῶν, πρὸς τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ πλήρως καὶ τὸ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κτηρίου.

Ἐσωτερικῶς ὅμως ἐξεταζομένη ἡ τρίκλιτος βασιλικὴ παρουσιάζει ἑνιαῖον τὸν τριπλοῦν χῶρον [2], διότι ἡ τριχοτόμησις δὲν προκαλεῖται ὑπὸ συμπαγῶν δρίων, ἅτινα θὰ προεκάλουν τὴν δημιουργίαν τριῶν ἀνεξαρτήτων χώρων, ἀλλὰ συνήθως μὲν ὑπὸ

1 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, τ. Α΄, 1952, 155.

2 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. 589.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

κιονοστοιχιῶν [1], εἰς ὡρισμένας δὲ γεωγραφικὰς περιοχὰς ὑπὸ πεσσοστοιχιῶν [2] ἢ μεγάλων τοξωτῶν ἀνοιγμάτων [3]. Ἕνεκα τούτου τὸ βλέμμα διεισδύει ἐλευθέρως, ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ πρὸς τὰ πλάγια κλίτη καὶ τ᾿ ἀνάπαλιν, εἰς τρόπον ὥστε εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ παρατηρητοῦ νὰ ὑποπίπτῃ χῶρος πλάτους «α» (εἰκ. 15, II), περατούμενος εἰς τὰς μακρὰς

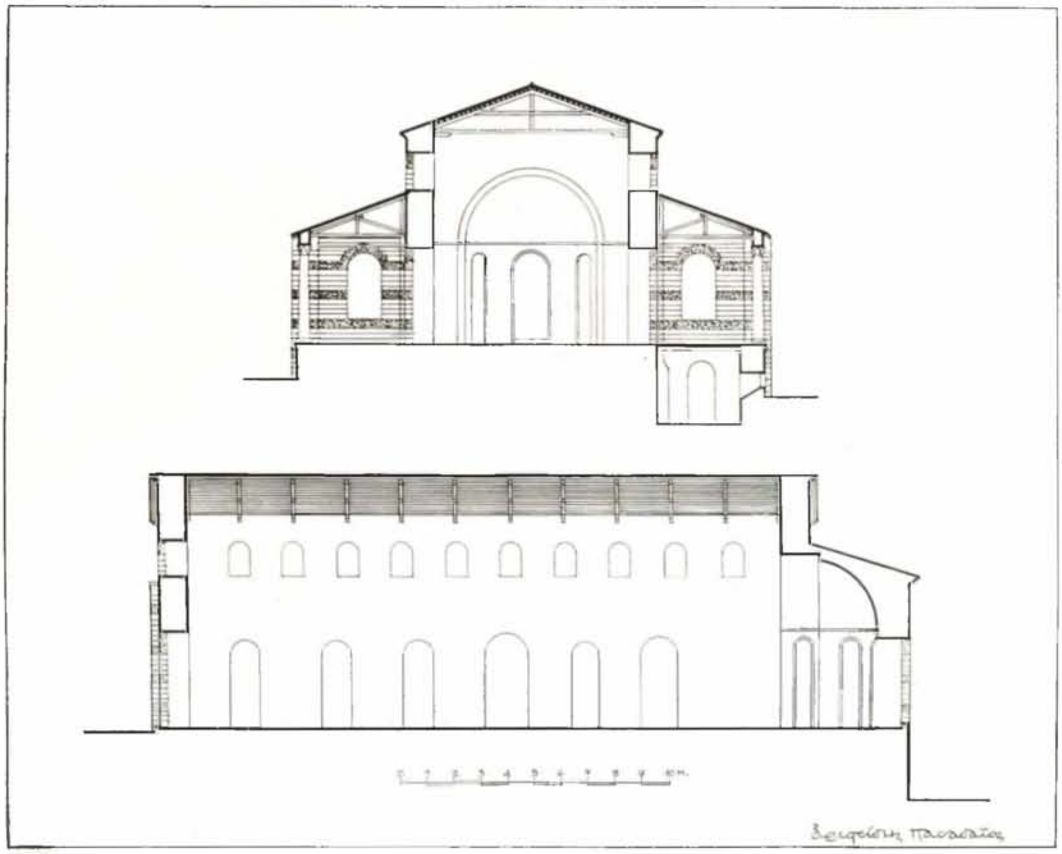

Εἰκ. 12. Κεφελῆ. Ἐγκαρσία καὶ κατὰ μῆκος τομὴ ἐν ἀναπαραστάσει.

πλευρὰς τῶν πλαγίων κλιτῶν, αἵτινες καὶ μόνον ἀποτελοῦσι τὰ συμπαγῆ ὅρια αὐτοῦ. Τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατάστασιν ταύτην παρουσιάζει ὁ ἐσωτερικὸς χῶρος τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κτηρίου: Ἐδῶ τὸ ὡς κεντρικὸν θεωρούμενον κλῖτος χωρίζεται ἀπὸ τῶν πλαγίων διὰ συμπαγῶν τοίχων, εἰς τρόπον ὥστε, εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ παρατηρητοῦ νὰ ὑποπίπτῃ χῶρος πλάτους «β» (εἰκ. 15, III), ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν συμπαγῶν ὁρίων τοῦ μεσαίου χώρου, ὅστις εἶναι τελείως ἀνεξάρτητος τῶν δύο πλαγίων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι χῶροι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ πλάγια κλίτη τῆς βασιλικῆς, στε-

1 Ἑλληνιστικαὶ βασιλικαί (Ορλανδος, ἔ. ἀ.).

2 Βασιλικαὶ Μικρᾶς Ἀσίας, Μεσημβρίας (W. M. Ramsay - Gertrude L. Bell, The Thousand and one Churches, London 1910, A. Rachênov, Églises de Mésemvria, Sofia 1932.

3 Βασιλικαὶ Συρίας (H. Butler, Ancient Architecture in Syria, I-II, Leyden 1920.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

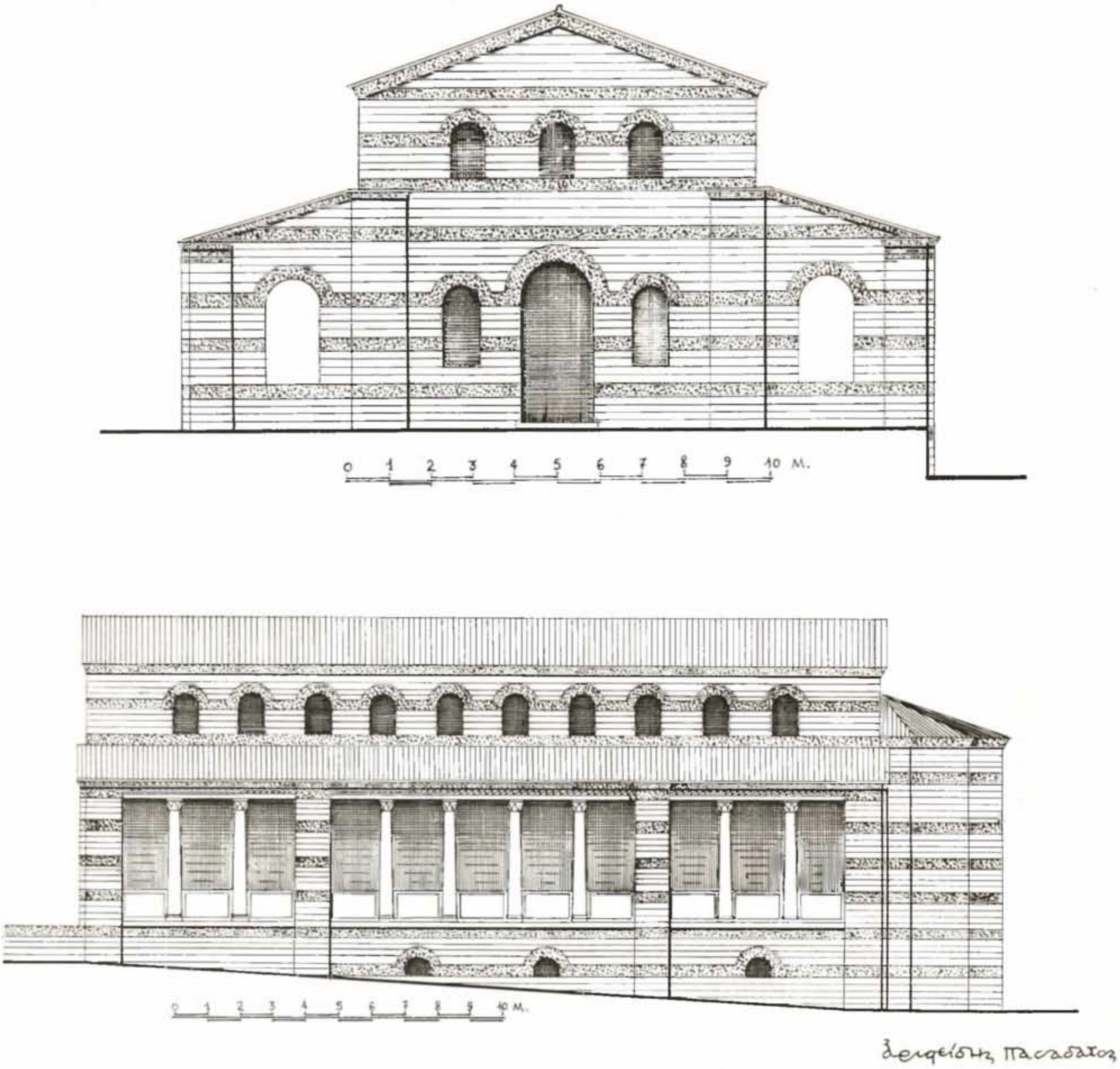

Εἰκ. 13. Κεφελῆ. Νοτία καὶ ἀνατολικὴ πρόσοψις ἐν ἀναπαραστάσει.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

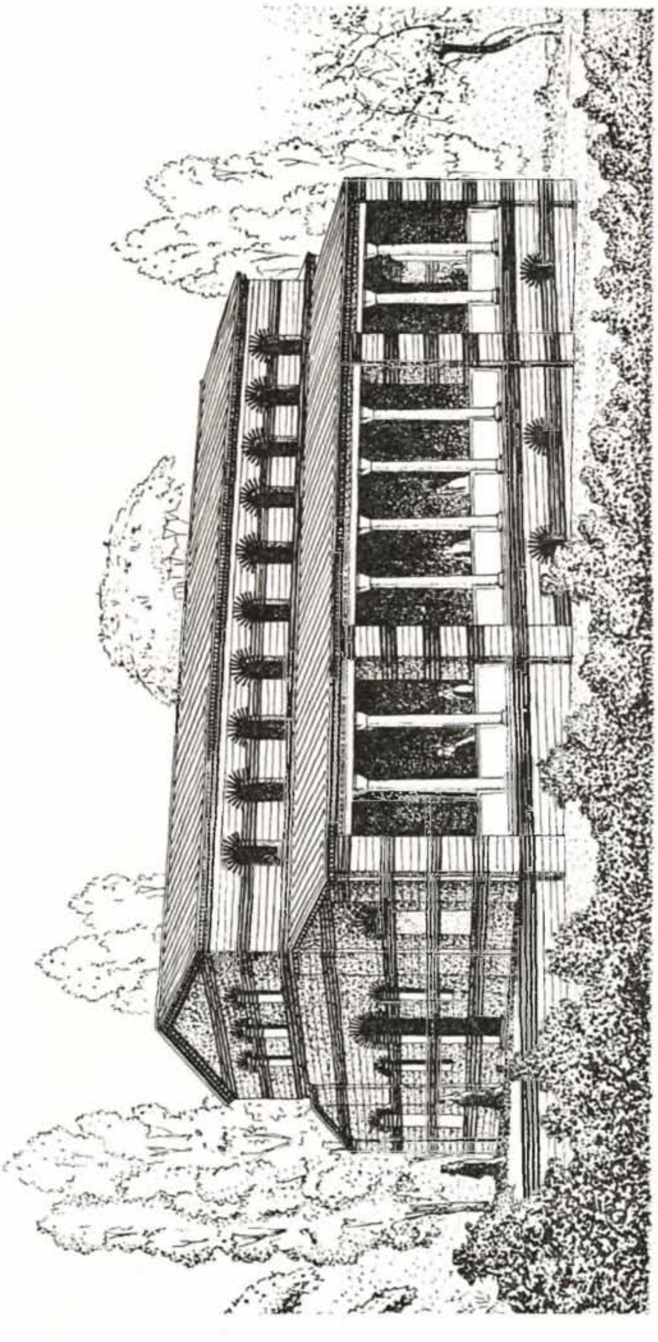

Εἰκ. 14. Κεφελῆ. Προοπτικὴ ἄποψις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

ροῦνται συμπαγῶν ὁρίων πρὸς τὰ ἔξω. Ἐνῷ δηλαδὴ εἰς τὴν τρίκλιτον βασιλικὴν οἱ πλάγιοι χῶροι εἶναι κλειστοὶ πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἀνοίγονται πρὸς τὸν κεντρικόν, εἰς τὸ ἡμέτερον κτήριον οἱ ἐν λόγῳ χῶροι εἶναι ἀνοικτοὶ πρὸς τὰ ἔξω καὶ κλειστοὶ πρὸς τὸν κεντρικόν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ κτήριον, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τοῦ μ ο ν ο κ λ ί τ ο υ δ ρ ο μ ι κ ο ῦ κτηρίου, φέρον ἑκατέρωθεν τοῦ μοναδικοῦ του κλίτους στοάς.

Αἱ στοαί, συνήθεις καὶ ἀφθονοῦσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει [1], «δὲν ἦσαν κλίτη ὀργανικῶς συνδεδεμένα πρὸς τὰ κτήρια εἰς τὰ ὁποῖα ἀνῆκον, ἀλλὰ χῶροι ὅλως ἀνεξάρτητοι, χωριζόμενοι ἀπ᾽ αὐτῶν διὰ συμπαγῶν τοίχων» [2]. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν βλέπομεν ἀκριβῶς χῶρον, διατηροῦντα μὲν τὸν χαρακτῆρα πλαγίου κλίτους βασιλικῆς, μ ε τ α τ ρ ε π ό μ ε ν ο ν δ ὲ ε ἰ ς σ τ ο ὰ ν δ ι ὰ «δ ι α λ ύ σ ε ω ς», τ ρ ό π ο ν τ ι ν ά, τ ο ῦ ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ο ῦ κ α ὶ «σ υ μ π υ κ ν ώ σ ε ω ς» τ ο ῦ ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ο ῦ α ὐ τ ο ῦ τ ο ί χ ο υ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὸ κτήριον μορφολογικῶς λίαν συγγενὲς πρὸς τὴν τρίκλιτον βασιλικήν, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν, καὶ δὴ σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς, νὰ καταταγῇ τοῦτο εἰς τὸν τύπον τοῦ μονοκλίτου [3].

Ἡ οὕτω καθοριζομένη μορφὴ τοῦ μνημείου παρέχει ἐξ ἄλλου ἱκανὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ προβῶμεν εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν χρονολόγησιν αὐτοῦ, ἅτινα καὶ δυνατὸν ν᾽ ἀπαριθμηθοῦν ὡς ἀκολούθως:

1) Ἡ ἄνω σειρὰ τῶν μονολόβων καὶ ἰσάκις ἀπ᾽ ἀλλήλων ἀπεχόντων τοξωτῶν παραθύρων, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, ἀπαντᾶται κατὰ κανόνα, εἰς τὰς ἐν τῇ Δύσει [4], Συρίᾳ [5] καὶ Κωνσταντινουπόλει [6], παλαιοχριστιανικὰς βασιλικάς, χρονολογουμένας ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 6ου αἰῶνος [7].

1 G. Millet, ἔ. ἀ. 129, 132, 165. J. Ebersolt, ἔ. ἀ. 109.

2 J. Ebersolt, ἔ. ἀ. 165.

3 Ὅτι τὸ μνημεῖον εἶναι δυνατόν, σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς μάλιστα, νὰ καταταγῇ εἰς τὸν εἰρημένον τύπον, ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀφαίρεσις τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο στοῶν καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἄλλης δι᾽ ἄλλον λειτουργικὸν σκοπόν, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδον, οὐδόλως ἐπηρεάζει τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ χώρου, τοῦθ᾽ ὅπερ δὲν συμβαίνει εἰς κτήρια τῶν ὁποίων ἡ κατάταξις παρουσιάζει ἀσάφειαν, λόγῳ συμπτύξεως συγγενῶν τύπων. Ὡς παράδειγμα τοιούτου εἴδους κτηρίων ἀναφέρομεν δύο ναοὺς τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς τελευταίας βυζαντινῆς περιόδου, τὸν «Ταξιάρχην» καὶ τὸν «Ἅγιον Νικόλαον τὸν Ὀρφανόν» (Α. Ξυγγοπουλος, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, εἰκ. 9, 11, 24 καὶ σ. 80, 81), ὅπου «δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εἴπῃ τις ἂν πρόκειται περὶ τρικλίτου βασιλικῆς ἢ περὶ μονοκλίτου, περιβαλλομένης ὑπὸ στοᾶς» πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι «τὸ κεντρικὸν διαμέρισμα δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τῆς γύρω στοᾶς».

4 Α. Ορλανδος, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχρ. βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης, 249.

5 Α. Ορλανδος, ἔ ἀ. 249.

6 Βασιλικὴ τοῦ Στουδίου.

7 Ὁ Seldmayr μελετῶν τὰ συστήματα τῆς μορφῆς τῶν τοίχων, οἵτινες ὁρίζουν τὸν κύριον χῶρον τῶν βασιλικῶν τούτων, κατατάσσει αὐτοὺς εἰς τέσσαρας κατηγορίας, τὴν πρώτην τῶν ὁποίων καθορίζει ὡς ἑξῆς: «Unten geschlossene Wand, darüber eine Lichtgaden mit Bogenfenstern (Typus: Sogenannte Basilica des Junius Bassus) oder zwei Lichtgaden (Typus: Aula in Trier). Vorgeschlagene Bezeichnung: Fensterhochwand. (H. Seldmayr, Spätantike Wandsysteme - Epochen und Werke. Erster Band, 1951, 31).

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην (ΙΑ) ἀνήκει τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον, ἡ δὲ ὡς τυπικὸν παράδειγμα τοῦ πρώτου εἴδους ἀναφερομένη μονόκλιτος βασιλικὴ τοῦ Junius Bassus (αὐτόθι σχ. 10), παρουσιάζει μεγάλην ἀναλογίαν μορφῆς πρὸς αὐτό. Κατὰ τὸν συγγραφέα, ἐξ ἄλλου (αὐτόθι σ. 47), τὸ σύστημα ΙΑ εἶναι τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα τοῦ 4ου αἰῶνος εἰς τὴν Δύσιν, ἐνῷ τὰ τὸ αὐτὸ σύστημα παρουσιάζοντα μονόκλιτα κτίσματα τῆς Συρίας ἀνήκουν εἰς τὸν 5ον καὶ τὸν 6ον αἰῶνα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

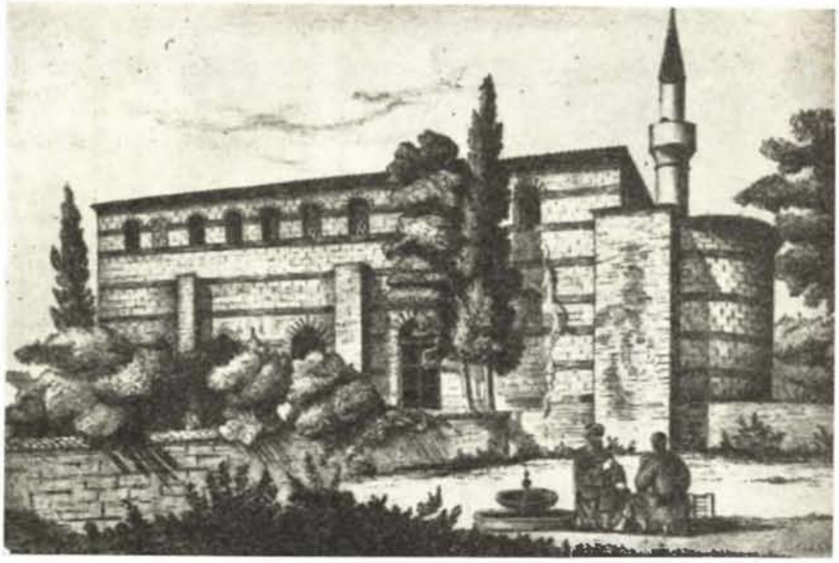

(I)

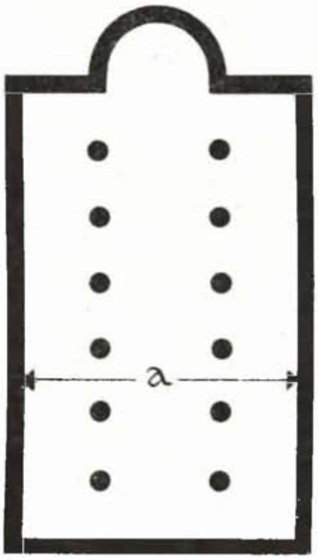

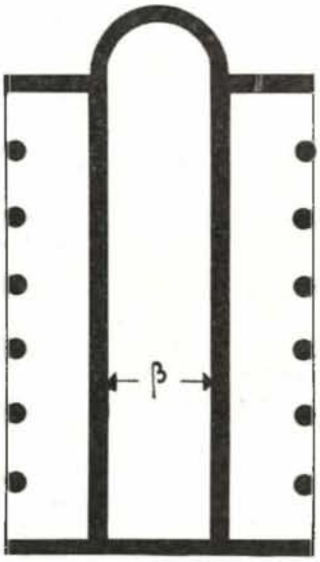

II III

Εἰκ. 15. Ι. Τὸ σχέδιον τοῦ Α. Πασπάτη. ΙΙ. Σχηματικὴ παράστασις τρικλίτου βασιλικῆς. ΙΙΙ. Σχηματικὴ παράστασις τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν μνημείου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

2) Ἡ ὕπαρξις εἰς τὴν στενὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κτηρίου θύρας εἰσόδου, φερούσης ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἕν, ἄνωθεν δὲ αὐτῆς τρία παράθυρα, τοῦθ᾽ ὅπερ ἐπίσης ἀπαντᾶται πανομοιοτύπως εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν ἄνευ αἰθρίου καὶ νάρθηκος βασιλικῶν τῆς Συρίας [1], τοῦ 5ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος.

3) Ἡ ὕπαρξις παραστάδων εἰς τὰ ἄκρα τῶν πλαγίων «κλιτῶν», ὡς ἐπίσης καὶ ἐνισχυτικῶν παρὰ τὴν ἀψῖδα πεσσῶν, στοιχεῖα ἅτινα συσχετίζουν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονὴν τοῦ Στουδίου [2], ὡς καὶ πρὸς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικὴν τῆς Ἀχειροποιήτου [3].

4) Ἡ παρεμβολὴ δύο συμμετρικῶν πεσσῶν εἰς τὰς κιονοστοιχίας τῶν στοῶν, ἡ ὁποία ἀπαντᾶται ἐπίσης εἰς τὰς τοξοστοιχίας τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης [4].

5) Τὸ μοναδικὸν παράθυρον τῆς ἀψῖδος, ἡ ἰδιόρρυθμος κατασκευὴ τοῦ τόξου του [5] καὶ αἱ ἐν αὐτῇ ἀνοιγόμεναι κόγχαι [6], στοιχεῖα ἅτινα ἐμφαίνουν ὅτι τὸ κτήριον ἀνάγεται εἰς πρώιμον ἐποχήν, καθ᾽ ἣν τὸ Βυζάντιον, «ἀκολουθοῦν τὴν τέχνην τῶν ἑλληνιστικῶν κέντρων, ἐφαρμόζει τὴν ξυλόστεγον ἑλληνιστικὴν βασιλικήν» [7].

Καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μὲν τῶν ὡς ἄνω λόγων δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸ μνημεῖον εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πρώτην βυζαντινὴν περίοδον. Λαμβάνοντες ὅμως ὑπ᾽ ὄψιν 1) ὅτι, κατὰ σχετικὴν παρατήρησιν τοῦ Schneider [8], εἰς τὰ δι᾽ ἐναλλαγῆς ζωνῶν πλίνθων καὶ λίθων κτιζόμενα κτήρια διαπιστοῦται τάσις ὅπως αὐξάνῃ ὁ ἀριθμὸς τῶν λίθων μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν παρατήρησιν ταύτην, τὸ ἡμέτερον κτήριον, ὡς φέρον ζώνην ἐκ τεσσάρων λίθων, δέον νὰ εἶναι μεταγενέστερον τῆς ἐν ἔτει 463 ἱδρυθείσης βασιλικῆς τοῦ Στουδίου, ἥτις φέρει ζώνην τριῶν λίθων, 2) ὅτι ἡ σχέσις 1 : 1.5 πλίνθου καὶ κονιάματος, ἡ παρατηρουμένη εἰς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κτηρίου, κατ᾽ ἄλλην παρατήρησιν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως [9], εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ 6ου καὶ 7ου αἰῶνος καὶ 3) ὅτι ἡ πρὸ τῆς ἀψῖδος καμάρα ἀναφαίνεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ [10], θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὸ μνημεῖον μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΚΤΗΡΙΟΥ

Ἤδη χωροῦμεν εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ προβλήματος τοῦ προορισμοῦ τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἴδομεν εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης, ἄλλοι μὲν θεωροῦσι ναόν, ἄλλοι δὲ «Τράπεζαν» μοναστηρίου.

1 J. Lassus, Sanctuaires chrétiens de Syrie, Paris 1947, πίν. VII 2, X 1, 136, LIV, LV, εἰκ. 56.
2 Ebersolt - Thiers, Les églises de Constantinople, Paris 1913, πίν. 1.
3 Diehl - Le Tourneau - Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique, Paris 1918, πίν. VII, 2, Details εἰκ. 1. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, 294.
4 Diehl - Le Tourneau - Saladin, ἔ. ἀ. πίν. XXII.
5 Ἀνωτ. σ. 39.
6 Γ. Σωτηρίου, ἔ. ἀ. 268.
7 Αὐτόθι 288.
8 A. M. Schneider, Byzanz, 13.
9 Αὐτόθι.
10 Ebersolt - Thiers, ἔ. ἀ. 254.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἀρκεταὶ ἰδιορρυθμίαι καθιστοῦν δυσπαράδεκτον τὴν ὑπόθεσιν ὅτι πρόκειται περὶ ναοῦ. Αἱ ἰδιορρυθμίαι αὗται δύνανται νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς:

α) Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ κτήριον ἦτο ναός, τότε τόσον ἡ γεωγραφικὴ αὐτοῦ θέσις, ὅσον καὶ ἡ χρονολογία ἱδρύσεως αὐτοῦ, θὰ προϋπέθετον, κατ᾽ ἀνάγκην, τὴν ὕπαρξιν νάρθηκος [1] καὶ δὴ πρὸ τῆς φερούσης τὴν πύλην εἰσόδου στενῆς πλευρᾶς του, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ νάρθηξ εἶναι «χαρακτηριστικὸν τοῦ ἑλληνιστικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπερ ἡ Κωνσταντινούπολις διετήρησε καὶ ἐτόνισε» [2]. Ἡ κατάστασις ὅμως τῶν εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην σωζομένων τριῶν παραστάδων, πρὸς τὰς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ συνδέωνται οἱ τοῖχοι τοῦ νάρθηκος, οὐδεμίαν παρουσιάζουν ἀνωμαλίαν, μαρτυροῦσαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτων τοίχων.

β) Ὁ κυρίως ναὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἐλαχίστως φέρει θύρας εἰς τοὺς πλευρικούς του τοίχους [3], ἐνῷ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κτηρίου ἀνοίγονται ἀνὰ ἓξ θύραι.

γ) Ὁ προσανατολισμὸς τῶν ναῶν, ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς [4], κατὰ γενικὸν τοὐλάχιστον κανόνα, εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δὲ ταύτην τοποθετεῖται καὶ ἡ ἁψίς [5]. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐξαιρέσεις τινὲς τοῦ κανόνος τούτου παρετηρήθησαν κατὰ καιρούς, κυρίως δι᾽ ἀντιστροφῆς τῶν ὅρων, δηλαδὴ διὰ τοποθετήσεως τῆς ἁψῖδος πρὸς Δυσμὰς ἢ ἀκόμη δι᾽ ἀποκλίσεώς της πρὸς Νότον [6], σπανιώτατα ὅμως παρατηρεῖται ἰσχυρὰ ἀπόκλισις πρὸς Βορρᾶν [7], ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν καὶ τοῦτο ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιβολὴ κατευθύνσεως ὑπὸ πρὸς τὸ κτήριον συνορευούσης ὁδοῦ [8], διότι ἡ περιοχὴ ὅπου εὑρίσκεται τὸ κτήριον ἀποκλείει τοιαύτην ὑπόθεσιν.

δ) Ἡ ἀναλογία 1 : 3 τοῦ χώρου εἶναι λίαν «ἐπιμήκης» διὰ μονόκλιτον δρομικὸν ναόν. Πιθανωτέρα, κατὰ ταῦτα, εἶναι ἡ δευτέρα ὑπόθεσις, ὅτι τὸ κτήριον εἶναι «Τράπεζα» μονῆς, ἡ ὁποία ἐνισχύεται, κυρίως μὲν καὶ πρὸ παντός, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀναλογία 1 : 3 τοῦ χώρου ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὴν συνήθη ἀναλογίαν τῶν Τραπεζῶν [9], ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κάτωθι πρὸς τὰς Τραπέζας ὁμοιοτήτων, χαρακτηριστικὰ τῶν ὁποίων εὑρίσκομεν αὐτούσια καὶ εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον:

1) Αἱ ἱκανῶς μεγάλαι διαστάσεις, τὰς ὁποίας εἶχε τὸ κτήριον τῆς Τραπέζης «λόγῳ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τὸν ὁποῖον συνήθως προωρίζετο νὰ περιλάβῃ» [10].

2) Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κτήριον τῆς Τραπέζης «ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἰσόγειον, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων Τραπεζῶν καὶ ἐκ τῶν τυπικῶν καὶ ἐκ τῶν συγγραφέων διδασκόμεθα» [11].

1 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. 130.
2 G. MILLET, ἔ. ἀ. 124.
3 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. 402.
4 Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ. ἀ. 180.
5 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ἔ. ἀ. 84.
6 Αὐτόθι 86.
7 Αὐτόθι 87.
8 Αὐτόθι 88.
9 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, 46 καὶ Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, 21.
10 Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, 45. Ἡ μεγαλυτέρα σωζομένη Τράπεζα τοῦ Δαφνίου, ἔχει ἐξωτερικὸν πλάτος 9.10 μέτρα καὶ μῆκος, συμπεριλαμβανομένης τῆς ἁψῖδος 28.70 μ. (αὐτόθι 47). Τὰ ἀντίστοιχα μεγέθη τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κτηρίου εἶναι 9.20 × 27.70 μ.
11 Αὐτόθι 46.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

3) Ὁ ἐπιμήκης χῶρος κατέληγεν εἰς ἐξέχουσαν εὐρεῖαν ἀψῖδα [1], ἥτις ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν «ἀποκοπτὴν τράπεζαν τοῦ ἡγουμένου» [2].

4) Ἡ εἴσοδος τῆς Τραπέζης ἐγένετο διὰ θύρας ἀνοιγομένης «ἐπὶ τῆς ἀπέναντι τῆς κόγχης στενῆς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου» [3].

5) Ἡ ὕπαρξις εἰς πολλὰς Τραπέζας «σειρᾶς μονολόβων [4], ἢ σπανιώτερον διλόβων [5] μικρῶν παραθύρων εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν προσόψεων».

6) Ἡ ὕπαρξις εἰς πολλὰς Τραπέζας «μεγάλων ἀνοιγμάτων κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς των» [6].

7) Τὸ γεγονὸς ὅτι «αἱ ὀρθογωνίου σχήματος Τράπεζαι ἐκαλύπτοντο συνήθως διὰ ξυλίνης δικλινοῦς στέγης» [7].

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω σαφῶς προκύπτει ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον συμπίπτει πρὸς ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀναλυθέντα στοιχεῖα τοῦ καθιερωμένου τύπου Τραπέζης, σχήματος ὀρθογωνίου [8], μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ἡμέτερον κτήριον παρουσιάζει κατὰ τὰς μακρὰς αὐτοῦ πλευρὰς στοάς, αἵτινες εἰς οὐδεμίαν τῶν σωζομένων Τραπεζῶν ἀπαντῶνται. Τοῦτο ὅμως εἶναι εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἅπασαι αἱ σωζόμεναι Τράπεζαι ἀνήκουν εἰς μονὰς περιβαλλομένας «ὑπὸ ὑψηλῶν τειχῶν, περισφιγγόντων ὡς ἐν κλοιῷ τὰ μοναστικὰ κτήρια [9], τὰ ὁποῖα διετάσσοντο εἰς κλειστὸν σχῆμα, περὶ τὸ καθολικόν, δημιουργουμένου οὕτω περιβόλου ποικίλων σχημάτων [10]. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ὁ λίαν περιωρισμένος χῶρος τῶν μονῶν τούτων ἐπέβαλλεν αὐστηρὰν οἰκονομίαν χώρου, εἰς τρόπον ὥστε πολλάκις τὸ κτήριον τῆς Τραπέζης νὰ ἐνσωματοῦται ἀκόμη καὶ εἰς τὴν σειρὰν τῶν κελλίων [11]. Τοιοῦτος περιορισμὸς εἰς τὰς ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀνοχυρώτους μονὰς τῆς Πρωτευούσης δὲν ὑπῆρχε βεβαίως, ἐπὶ πλέον δὲ ἡ εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀπαράμιλλον θέαν τοῦ Κερατίου κόλπου κλιτῦς θέσις τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν Τραπέζης ἐδικαιολόγει πλήρως τὰς στοὰς ταύτας, καταλλήλους διὰ τὴν μετὰ τὸ γεῦμα ἀνάπαυσιν τῶν μοναχῶν.

Καὶ ἤδη γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Ποίας Μονῆς Τράπεζα ἦτο τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κτήριον; Ὡς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης ἀνεφέρθη [12], οὐδεμία σαφὴς ἔνδειξις πηγῶν ἢ ἐπιγραφὴ ὑπάρχει πρὸς ἀσφαλῆ ταύτισιν, τόσον τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν μνημείου, ὅσον καὶ σειρᾶς ὅλης ἄλλων παρομοίων. Δικαιολογεῖται συνεπῶς πλήρως ἡ παρατήρησις τοῦ Schneider ὅτι εἶναι ἀδύνατον, εἰς τὴν κατάστασιν τῶν σημερινῶν ἡμῶν γνώσεων, νὰ ταυτίσωμεν κτήριον σωζόμενον εἰς τὴν βρίθουσαν ἄλλοτε μονῶν περιοχὴν τῆς Πέτρας μετὰ μιᾶς τῶν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ἀναφερομένης [13]. Ἐπὶ πλέον, ὡς εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον τῆς παρούσης μελέτης εἴδομεν [14], αἱ δύο μεγάλαι ἀνοικταὶ

1 Α. Ορλανδος. Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, 46.
2 Α. Ορλανδος, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης², Ἀθῆναι 1963, 21.
3 Τοῦ αὐτοῦ, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, 47.
4 Αὐτόθι εἰκ. 56, 59, 70, 71, 78.
5 Αὐτόθι εἰκ. 72, 73.
6 Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτης, 21.
7 Α. Ορλανδος, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονική, 47.
8 Ὑπῆρχον, κατ' ἐξαίρεσιν, καὶ Τράπεζαι σχήματος Ταυ, κυρίως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος (Α. Ορλανδος, ἔ. ἀ. 46).
9 Α. Ορλανδος, ἔ. ἀ. 7.
10 Αὐτόθι 15.
11 Αὐτόθι 45.
12 Ἀνωτ. σ. 29.
13 Ἀνωτ. σ. 49.
14 Ἀνωτ. σ. 49.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

δεξαμεναὶ τοῦ Ἄσπαρος καὶ τοῦ Ἀετίου, αἵτινες χρησιμεύουν ὡς σημεῖα ἀναγνωρίσεως εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, δὲν ἔχουν ἀσφαλῶς ταυτισθῆ. Τὸ μόνον ὅπερ δύναται νὰ λεχθῇ εἶναι ὅτι, ἐφ' ὅσον, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατασκευαστικῶν καὶ μορφολογικῶν παρατηρήσεων τῆς παρούσης μελέτης, ὡς μᾶλλον πιθανὴ χρονολογία τῆς ἱδρύσεως τοῦ μνημείου θεωρεῖται ἡ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος περίοδος, δέον νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ γνώμη τοῦ ΠΑΣΠΑΤΗ καὶ τῶν συμφωνούντων μετ' αὐτοῦ, ὅτι πρόκειται περὶ κτηρίου ἀνήκοντος εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μανουὴλ κτισθεῖσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφίλου.

Διὰ πάντας ἀκριβῶς τοὺς ἀναλυθέντας ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ λόγους θεωροῦμεν πιθανωτέραν τὴν ὑπὸ τοῦ JANIN διατυπωθεῖσαν γνώμην [1], ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ κτίσματος ἀνήκοντος εἰς τὴν μεγάλην Μονὴν Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου τῆς Πέτρας, ἥτις, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἱδρύθη ὑπὸ ἁγίου τινὸς ἀνδρὸς ἐξ Αἰγύπτου [2], ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ζήνωνος (474 - 491).

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΠΑΣΑΔΑΙΟΣ

RÉSUMÉ

À l'extrémité nord d'Istanbul, entre ses 5e et 6e collines, s'étend une petite plaine qui portait, pendant la période byzantine le nom de «Pétra» et était fameuse pour ses églises et ses monastères.

Parmi les quelques édifices byzantins de cette région, qui existent encore aujourd'hui, se trouve aussi un, connu sous son nom turc de «Kefeli - Mesdjidi» et dont le vrai nom est inconnu. Ce monument n'est pas le seul dont nous ignorons non seulement le nom, mais aussi l'identité et l'histoire. Toute une série de monuments byzantins de la ville, de dimensions relativement réduites, ne sont guère mentionnés dans les écrits des auteurs byzantins et, comme nous avons déjà remarqué dans un autre travail, ils sont étudiés d'une façon superficielle, par le petit nombre de savants qui se sont occupés d'eux.

La présente étude a, précisément, pour but un examen attentif, autant constructif que morphologique, d'un de ces monuments, le Kefeli - Mesdjidi, mentionné plus haut, afin d'éclaircir, autant que possible, les problèmes qu'il pose.

Le monument est un édifice oblong (pl. 3a), d'orientation Nord - Sud. Son plan se compose (fig. 2) d'une salle très allongée et haute, sur le côté nord de laquelle s'ouvre une abside, et qui est flanquée à l'ouest d'un espace de même longueur mais de moindre largeur et hauteur. Un trait caractéristique de la

1 Ἀνωτ. σ. 49.

2 Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ, Σημειώσεις περί τινων ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῶν καὶ ἰδίως τοῦ Πατριαρχικοῦ, μετὰ τὸ 1453, 20. R. JANIN, La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. Ière Partie, Tome III: Les églises et les monastères, Paris 1953, 435.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

α

β

γ

δ

ε

α. Γενική ὄψις τοῦ μνημείου ἀπ' Ἀνατολῶν. β. Ἡ νοτιοδυτική γωνία τοῦ κτηρίου. γ. Λεπτομέρεια τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως. δ. Ἡ νοτία πλευρά. ε. Λεπτομέρεια τῆς νοτίας πλευρᾶς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

α

β

γ

δ

ε

ζ

α. Οἱ ἐξέχοντες δόμοι τοῦ ἀνατολικοῦ πεσσοῦ τῆς ἀψῖδος. β. Ἡ ἀψὶς ἀπ' Ἀνατολῶν. γ. Ἡ ἀψὶς ἀπὸ Δυσμῶν καὶ ὁ παρ' αὐτὴν βόρειος τοῖχος τοῦ δευτερεύοντος χώρου. δ. Ἐσωτερικὴ ὄψις πρὸς τὴν ἀψῖδα. ε. Τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς κιονόκρανον. ζ. Τὸ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τμῆμα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212

grande salle est une rangée de fenêtres (fig. 4), très régulières et également espacées sur chacun de ses grands côtés, immédiatement sous la corniche du toit. Le trait caractéristique, d'autre part, de l'espace adjacent est l'absence de son long mur extérieur. Une construction turque, dans cet espace, l'a transformée en vestibule de la grande salle qui sert de mosquée (pl. A').

Des altérations, aux extrémités de la façade est de l'édifice (pl. B') montrent que des murs latéraux se trouvaient aussi au Nord et au Sud de cette façade.

Le petit nombre de savants qui a visité et, plus ou moins, étudié le monument, nous a laissé une vue perspective (Paspatis, fig. 15), deux plans sommaires et deux coupes (Gurlitt, van Millingen, fig. 8). Malheureusement ces dessins ne sont pas exacts, et les fautes qu'ils présentent se répètent aussi dans les descriptions des auteurs

L'étude du monument aboutit aux résultats suivants:

a) Une «aile» symétrique à celle de l'ouest se trouvait aussi à l'est (fig. 11).

b) Ni la salle principale, ni les «ailes», pouvaient être couvertes de voûtes.

c) Les deux «ailes» s'ouvraient vers le dehors, par des colonnades, entre deux piliers symétriques (fig. 12).

d) La forme générale de l'édifice est celle d'une basilique hellénistique à trois nefs. En réalité il s'agit d'une seule nef, flanquée de deux portiques. Ainsi nous nous trouvons devant un exemple hautement intéressant, où les nefs latérales d'une basilique, se transforment en portiques, par la «dissolution» de leurs murs extérieurs et la «solidification» de leurs murs intérieurs (pl. Γ', fig. 13 - 14).

e) Le monument se place dans la lignée évolutive des grandes basiliques du 5e et du 6e siècle (basilique de Stoudios, basiliques de Syrie). Cette constatation et certains indices constructifs supplémentaires fixent le commencement du 6e siècle comme date du monument.

f) Quant à sa destination fonctionnelle, le fait qu'il possède, non seulement la proportion d' 1 : 3 des réfectoires des monastères, mais aussi toutes leurs autres caractéristiques, conduit à l'hypothèse qu'il s'agit d'un Réfectoire (Τράπεζα).

g) Ce n'est pas possible de donner une réponse satisfaisante à la question «à quel monastère appartenait cette Τράπεζα» ? L'identification d'un monument existant avec une des nombreuses fondations monastiques de Pétra, est plus que problématique. La seule chose que l'on puisse dire est que la date du monument, comme elle se fixe par la présente étude, exclut l'hypothèse énoncée par Paspatis et adoptée par d'autres savants, qu'il s'agit du monastère de Manuel fondé pendant le règne de Théophilos (829 - 842). Il est plus convenable d'accepter qu'il s'agit plutôt, comme le pensent d'autres auteurs, du réfectoire du fameux monastère de St. Jean Prodrome de Pétra, fondé, d'après la tradition par un pieux anachorète d'Égypte, pendant le règne de Zénon (474 - 491).

A. P.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
15/10/2023 16:50:08 EEST - 167.114.118.212